

56 655

56655

Géczi János

A rózsa az antik görög kultúrában

az iskolakultúra 1997/11 melléklete

Az első rózsabrázolás

Nem tudunk még arra a kérdésre válaszolni, hogy vajon az első európai rózsának, amelyet egy krétai freskón láthatunk, van-e önmagán túlmutató jelentése? A krétai kultúrát vizsgálók már megállapították, hogy a Knósszoszban talált oszlopbrázolás valamiféle életfát, a csúcson látható labrűsz pedig a maskulin szarvak és a feminin holdsarló együttesét jelenti, s hogy miféle rítus része lehetett a bika átugrása – de hogy miért került a falfestmények egyike egy (vagy két) rózsabokor, erre a kérdésre egyelőre senki sem igyekezett felelni.

A *Kék madaras freskó*, amelynek részlete az említett róza, ugyanabban az időben készült, amikor a knósszosi palota aszfodéloszos-griffes tróntermének, fürdőszobás királyi lakosztályának vagy az ünnepien díszes felvonulást bemutató képek valamennyije, az i. e. 1900 és 1700 közötti években, vagyis a palota elkészülésével és „labirintussá” terjeszkedésével egy időben. S amikor az 1500 helyiségből álló palota elnéptelenedett és lerombolódott, talán a Szantorini vulkanikus kitörése és az azt követő tengerrengés következtében i. e. 1450-ben, ez a freskó is törmelék alá került.

Kalokairinosz 1878-ban megkezdett munkája után a századfordulón az oxfordi archeológus, *Sir Arthur Evans* (1851–1914) vezette ásatások során kerültek a napvilágra a freskók. A Felvonulási folyosónál, amely a trónterem elé vezet, feltártak egy helyiséget, amelyet aztán a Freskók házának neveztek s ennek falán látható az a mitológiai jelentés nélkülinek talált freskó, amelyet egy kék, galamszerű madár ural.

Egy kert vagy egy füves-ligetes rész valószínűsíthető a növények alapján: ilyen területre, ezen növények közé, táplálékot keresni, fészekrakáshoz fűszálakat szedni valóban letelepedhet egy magevő madár, amelyen a galamb is. A levélállás alapján megállapítható valamiféle magasra (galambmagasra!) növő zsálya, számtalan sáfrány (amit más krétai falfestmények növényei között is találhatunk, de a Mükéné melletti tirünszi, az i. e. 14–13. századból származó palota freskóin is) és rózsák közé ült a galamb. S e három növény mind a mediterráneumra (illetve a mérsékelt éghajlati öv sztyeppréjtje és ligeterdője közötti átmeneti sávra) jellemző faj(csoport), s mindegyik feltűnő illóolaj-tartalmú. Az illatanyagon kívül azonban csak a termőhely a közös bennük.

A sáfrányoknak, a zsályáknak és a rózsáknak szokásosan nem azonos a virágzási időszak! A zsályák és rózsák virágzása a május-június hónapokban átfedődik, a sáfrány pedig leginkább a kora tavasz növénye, a mediterráneumban január végén, február táján virít, s nem típusos nyárelőn, ámbár néha áprilisban-májusban, ritkán júniusban is előfordul. (1) Mindez lehetővé teszi, hogy az ábrázolt természeti kép egy valóságos növényegyüttest mutasson be, amelyben kora tavaszi és késő tavaszi–kora nyári aspektusban élő, a gyp-liget átmenetben honos fajok találhatók.

A töredékes freskó miatt nem lehet biztonságosan megállapítani, hogy a rózsavirágok egy vagy két bokornak a hajtásvégein ülnek-e? Néhány levél és hajtás a sáfrányok és zsályák közül tör föl, míg mások felülről csüngnek alá, s a vesszők meghajolva, a fény felé visszatörve tartják típusos virágjaikat. Az ívesen hajolók egy szikla részéből vagy egy rakott kőkerítés elemei közül nőnek – mindenesetre egy függőleges felületről. E rózsák megjelenése megengedi azt a feltételezést, hogy e növények mesterségesen létrehozott tenyészhelyen, például egy kertben nőnek.

Ezt megerősíti, hogy a korabeli ember mindhárom növényt hasznosítja.

A leletek tanúsága és a palota emeletes szerkezete szerint a királyi lakosztály szellőztetését és hűtését a világítóudvarok és a zárható válaszfalak keltette légáramlatokkal szabályozták, s a léghuzatot illóolaj-tartalmú növényekkel, kakukkfűvel, illetve citrusfélével illatosították. (2) Mindez azt is jelenti, hogy a korabeli népesség tudta, hogy az illóolajok párolgásukkal hűsítőek, hideg érzetet keltenek a bőrön, illetve a száj vagy az orr nyálkahártyájára jutva – azokon is. Az illóolaj-tartalmú, ezért intenzív illatú növények, növényi részek, emberi használatba vételének éppen ez az egyik oka.

De a későbbi – görög – tanúsítványok szerint nemcsak illatosításra, hanem táplálkozásra és anyagfestésre is felhasználható mindhárom, a knósszoszi freskón található növény. Ezeket, egymás közelébe telepítve, úgy, ahogy a képen látjuk, akár egy helyben gyűjteni, természetien is lehet, azaz ok van az egymás közelébe telepítésre s célja van gondozásuknak.

A rózsza ismerete azonban mégis néhány tényt kínál azáltal, hogy olyan növények (és állatok) társaságában mutatja be, amelyekkel bizonyosan kapcsolatban áll az ember, s e kapcsolatokban – az esetleges táplálkozási viszony mellett is – a civilizációs kontaktus feltétlenül fölfedezhető. A képen látható növényekkel azonban az ember bizonyosan mindennek előtt nem létfenntartási – étkezési vagy fajfenntartási – okokból tartott kapcsolatot: nincsen egyetlen olyan szervük sem, amely, akár tömegesen is gyűjtve, efféle hasznot jelenthetne.

A Kék madaras freskó i. e. 1900–1700 között készült, s a knósszoszi palota királyi útja mentén állt

Sir Arthur a következők szerint írta le a kék madaras freskó rózsás részletét: Balra, az ókori művészetben először, megjelenik egy vadrózsabokor, a részben mélyvörös, részben fehér háttér előtt, s e növény hajtásai egy terméskőívről tekeregnek alá. A virágok aranyrózsaszínűek, a közepük narancs, mélyvörös pettyekkel. A művész öt helyett hat szírommal ábrázolta azokat s a levélkéik számát hármass csoportokká csökkentette, amint az epernél látható. (3)

Az öt faltöredék, amelyen a knósszoszi rózsza található, két csoportot képez. Felül négy darab tartozik egymáshoz, amelyek közül a legnagyobb freskófoltból indulnak azok a hajtások, amelyeken néhány kinyílt, a leveleknél nagyobb, dekoratív virág függeszkedik. E rózsacsoportnak nincs kapcsolata a freskó bal sarkát kitöltő, repedésekkel megosztott, de összefüggő maradvánnyal, amelyen két, egymás mellett elhelyezkedő, nyitott rózsavirág van, számos, három levélkéből összeszedett, összetett levél között. A lenti virágok felett azonban egy szabályos rózsalevél három levélkéje is megfigyelhető, összetéveszthetetlenül. Akár két egyed is viríthat virágaival ezen a freskón, az egyik, az épebb, a freskó festett falának tövében, a másik pedig fent, egy kőrepedésből előtörtén; bár az is lehetséges, egyetlen növény része e két rózsacsoport, csak éppen nem maradt meg, illetve eredetileg sem volt látható az egymáshoz tartozás, amint a növényrészek közötti összefüggés a hosszan futó növényeknél nem is mindig követhető. Teljes mértékben restaurátlan virág csupán az alsó, legnagyobb faldarabon maradt.

A sok, eperszerűnek leírt levél mindkét csoport látványát meghatározza. Hogy éppen eperhez hasonlították a freskó növényének leveleit, abba önkéntelen módon a restaurátorok tudása is belejátszhat, hiszen az eper közeli rokona a rózsáknak, a rózsafélékhez tar-

tozik, s a rokon fajok között könnyebb morfológiai hasonlóságokat keresni vagy lelni. (4) De ha megnézzük a freskót, azokon a helyeken, ahol nincs virágmotívum, a leveleket borostyánlevélnek is meghatározhatnánk – azon borostyánénak, amelyről tudjuk, hogy koroszorünövényként használatos.

A borostyánlevelek mintázatát az ókortól kezdve dekoratív felületek kialakítására is felhasználták. Miközben az is igaz, hogy egészen a középkor utolsó harmadáig számos alkalommal nem fedték fel a rózsák valódi levélformáját, s nagyon sokszor megtörtént, hogy a bokornövényt öt, esetleg hét levélkéből összetett levelét a végletekig stilizálták.

Ez az Evans által eperlevéllé, véleményünk szerint a borostyán árnyéklevelévé való rózsalevél-alakítás azt jelzi, hogy a rózsát az antikvitás kezdetén, a vázoltaknál eggyel több okkal is kedvelhetik: felületdíszítésre kínálja az alakja.

A növényrajz rekonstrukciójában résztvevőknek nem tűnt fel (és magunk sem találunk semmi olyan előzményt, amely miatt ekkora szabálytalanságot kellett volna a restaurátoroknak elkövetniük), hogy a rózsahajtások végére olyan félig nyílt virágot illesztettek, amelyek nem illenek oda. Merthogy azok a gránátalma kifésülés előtti bimbóit utánozzák.

A számtalan restauratori esetlegesség ellenére Evans angliai botanikus munkatársa, C. C. Hurst e rózsában ráismerni vélte egy Abesszíniában, KisÁzsiában és Egyiptomban elterjedt, sárga virágú fajra, amelyet *Rosa sanctának* mondanak.

S az, hogy felismerni vélte egy fajt, megerősíti gyanúnkat: ezt a rózsát az angol rózsaszakértő egy határos mellékrészletnek véli, nem pedig egy olyan növénynek, amelynek a mellette lévő élőlényekkel együttesen olyan funkciója lehet, amely a korabeli emberek számára okkal kitüntetett jelentőségű.

Hogy e rózsákat, akár csak a sáfrányokat és a zsályákat, a régészeti felfedezői stilizált növényeknek vélték, ellentmondást tartalmaz. Ha bármelyik növényrész, egyszerűsítés révén olyan távolságot tud teremteni, mint (bármelyik) rózsafaj levele és (bármelyik) eperfaj levele között van, s ha egy virág, amelynek részeire az ötös szimmetria a jellemző, így például az ötös szírom, de azt mégis hat szírommal ábrázolták, azaz, ha ekkora habituseltérések léteznek, szabad-e kívánni a növény botanikai pontosságú megnevezését, azaz kísérletet tenni a faj meghatározására?

A bizonytalanságot jelzi az is, hogy később e rózsafajt többször is más fajoknak írják majd le. Amíg C. C. Hurst, aki Angliában határozza meg a freskón látható rózsát, ennek az abesszíni rózsákhoz (a Szent rózsához) való hasonlatosságát igyekszik hangsúlyozni (korábban *Rosa sancta*, ma *Rosa x richardii*); felesége, *Rona Hurst* mindezt az okoskodást 1964-ben elvetette – miután a helyszínen is megnézte a *Kék madaras freskót*. Szerinte azon egy *Rosa gallica* van ábrázolva, mert a 6 szirmú, sárgás árnyalatú rózsavirágok mellett van egy rózsaszínű 5 szirmú is, s ennek szíromereze a gallicára jellemzően vastag. *Rona Hurst* nem kevesebbet állít, mint hogy e rózsákat a restaurátor alakította át más rózsafajjára.

Utóbb *Marc Cameron*, a 6 szirmú virágok feltűnése, s a barnás fátólyával befutott levelek miatt, e rózsát *Rosa caninaként* határozta meg.

Azaz a szomorú tény: a megtalált virágrészleteket a leomlott falon úgy állították helyre, hogy azokból nem lehet megállapítani finom, fajszintű tulajdonságokat. Ez azonban nem teszi kétségessé azt, hogy a freskón rózsát ábrázolnak.

Amely freskó, talán, soha sem akart egzakt módon ábrázolni egy rózsafajt.

Ne feledjük: bár e rózsákon kívül máshol nem tudunk korabeli rózsábrázolásokról, a sáfrányoknak és a zsályáknak akad társuk. A freskókon, a kerámiákon. És az azokon lévő sáfrányok stilizálása azonos vagy erősen hasonló e freskón ábrázoltakéhoz, miként a zsályahajtásoké is. Amint mi meg tudjuk állapítani, hogy e festett növények mely fajcsoportok tulajdonságaival rendelkeznek, úgy, azt létrehozóik vagy azok kortársai is biztonságosan megtehették. Nem volt szükségük egy-egy konkrét faj ábrázolására – már csak azért sem, mert a rokonfajok, tulajdonságaik alapján, sokszor felesérélhetők.

Ha elfogadjuk, hogy az áldozatvivő figurák, a bikaugrók vagy éppen a kígyós istennők amellet, hogy szükségképpen bírnak díszítőértékkel (s akkor ezt ezen élőlényközösségre is igaznak illik tartanunk), de inkább a rituális beavató szerepük a jelentős – akkor ezen három növényféléből álló csoportra is hasonló megállapítást kell tennünk.

Mi tehát ezen ábrától nem várjuk el, hogy a habitushoz hű, azaz fajjellegeket felmutató ábrázolat legyen – elégnék találjuk, ha látszik a rózsza rózsasága, vagyis kivethetők azok a tulajdonságok, amelyek a növény – e kultúrába befogadott élőlény! – kulturálisan meghatározott attribútumai.

Nem állunk messze az igazságtól, ha azt állítjuk, e rózsza a krétai ember érdeklődésére azért tarthatott számot, mert feltűnően nagy szíromlevelű a virága, mert szokatlanul díszes, s a növénynek több megjelenésű, de mégis mindig azonos a megjelenése, s a lombja, gallya, levélzete stilizációra, tehát térkitöltő, illetve díszítő funkcióra is alkalmas. S mégis: ebben az esetben sem figyeltünk eléggé arra, amire a három növény együttesen utal: az illatra.

A püloszi feljegyzések

Az első európai írásos emlékek a rózsákról nagyjából abból az időszakból származnak, amikor a knósszoszi freskók ledőltek, illetve megrongálódtak.

A kükládikus kultúra legrégebb szakaszával kapcsolatot tartó Kréta, amely a legelső európai típusú – bronzkori – kultúra, önállóságában sem számolta fel tengeri kapcsolatait: Ciprussal, Egyiptommal, a szíriai és a föníciai területekkel kiterjedt kereskedelmet folytatott. Például az Egyiptomból Knósszoszra került skarabeus szobrokra írt fáraónevek alapján határozta meg A. Evans a palota építésének különböző fázisait.

Kréta számos településének leletei bizonyítják, hogy városainak lakói nemcsak mezőgazdasági és ipari termeléssel foglalkoztak, hanem a Földközi-tengeri kereskedelmük nagyban hozzájárult a sziget i. e. 3. évezred első felében kialakuló és virágzó gazdaságához. S amint a régészeti anyag a thesszáliai Sesklo vagy Dimini népeiségének közel-keleti kapcsolatait, úgy a krétaiakét is bizonyítja. (5) S a mίνoszi kultúrában megjelenő élelemszerzési, valamint egészségügyi, tisztálkodási, illetve az azokkal összefüggő rituális és vallási szokások, a bennük megjelenő növényi, állati és ásványi eredetű anyagok használata és a technológiák is (pl. réz- és bronzkészítés, üvegöntés, tartósítások, illatszerek, püderekek, festékek és kenőcsök előállítás), természetesen módon, számos esetben összefüggést mutatnak a kisázsiai és az egyiptomi államokban használatosakkal. Leginkább a magas értéket képviselő anyagok vagy fejlett technológia eredményeként megvalósult eszközök, eljárások, s a kevesek által elérhető luxuscikkek (és azok származékai) azok, amelyek egyidejűleg megjelennek a különböző városokban, királyságokban és birodalmakban. S e terjedés szolgálatában nemcsak a kereskedelem áll, hanem az egymást váltogató, rohamos birodalmi terjeszkedések is. (6)

A Peloponnészoszi-félszigeten a i. e. 2. évezred elején, a mükénéi kultúra megjelenésében a szigetvilág hatásai tetten érhetők. Mind az i. e. 16. század eleji Kréta elleni zsákmányszerző hadjárat, mind a fejlett hajózás által, lehetővé vált a kiegyensúlyozott kereskedelem, de a szárazföldi kultúrában krétai elemek, abban pedig a keletebben fekvő területek népeiségének civilizációs hatásai is megjelennek, mígnem a santoríni vulkánkitörés után a görög Mükéné válik az Égei-medence leghatalmasabb államává. A mükénéi, türinszi, püloszi paloták aggályosan precíz adminisztrációja a szervezett államra, szabályozott gazdaságra utalnak – s azon feliratos táblák, amelyek a termelés állapotáról fennmaradtak arról tanúskodnak, hogy a mindennapi élet is meglehetősen specializált lehetett.

A krétai-mükénéi kapcsolatok nem csak a kereskedelmi tevékenységben merültek ki. A mükénéi kultúra írásos táblái, amelyek a külsejükben nem, de lényegüket tekintve a knósszoszi írásos táblákhoz hasonlítanak, a két kultúra közti kapcsolatra hívják fel a figyelmet. Amint Sir Arthur Evans (1851–1941) megállapította, a knósszoszi palotában ta-

lált mintegy 3000 táblán egyként szótagokat ábrázoló, de két írásmód különíthető el, s az egyiket lineáris A-nak, a másikat lineáris B-nek nevezte el. E mítoszi táblák – amint utólag megállapították – leltári feljegyzések, gazdasági számadások voltak. (7)

A. J. B. Wace csoportja a mükenéi fellegvárban bukkant hasonló égetett agyagtáblákra.

A Journal of Hellenic Studiesben 1953-ban közölt a lineáris B írás szótagjelei közül hatvanötöt. E megkezdődő szövegfejtés eredménye, hogy tudjuk: korai görög nyelven rögzítették ezeket a jegyzéseket, amelyekben állványokról és vázákról esik szó.

A második világháború előtt felbukkant leletek nyomán a Görög-Amerikai Expedíció 1952-ben megkezdődő püloszi ásatása során újabb táblák kerültek elő, amelyek nem csupán a mítoszi-mükénéi kultúra kapcsolatát erősítették, hanem a rajtuk található feljegyzések jóvoltából az illatosított olajok, köztük a rózsával szagosított olívaolaj használatára is következtetni engednek. Püloszban, a Peloponnészoszi félsziget Földközi-tengeri partján áll az *Odüsszeiában* emlegetett Nesztor „magas városának”, „jól épített várának” palotája. Az ásatások bizonyították, hogy az i. e. 13. században valóban gazdasági és adminisztratív központja volt a mükenéi kultúrának Pülosz – s a település, mivel a mükenéi vagy akár a türinszi várakkal ellentétben nem övezte várfal, az i. e. 12. században a dór törzsek által elpusztult. A város rombadőlte után soha többé nem épült fel – s az *Odüsszeia* írásba rögzítése idejére Péleusz s fia, Nesztor palotájának pontos helye feledésbe merült.

A tűz által lerombolt palota udvarából nyíló propüleia bal oldalán, amelyet az adófelügyelő hivatalának neveztek el, lineáris B írású agyagtáblákat talált C. Blegen amerikai régész, s a mintegy ezer tábla az adónyilvántartást és egyéb számításokat tartalmazta. Az 1955-ben kiásott feljegyzések az olívaolaj előállításáról, az értékes árucikk mennyiségéről, az ügyvitelről és a kereskedelemről tartalmaztak adatokat. E terrakotta táblákat, mint a püloszi olívaolaj-táblácskákat aztán Emmet L. Bennet, a lineáris B írás szakértője tanulmányozta. (8) A szótöveket tartalmazó jelek elemzése után azt a következtetést, hogy több fajtájú és minőségű olajról jutott korabeli adatokhoz, s köztük olyanok is vannak, amelyek szerint némely olajfajtát kenet, illetve parfüm készítéséhez használtak. Három különböző illatanyagú olajról szerzett tudomást: az egyik a ciprus-, a másik a zsálya-, a harmadik pedig a rózsaiillatú volt. (9) A szerző közleményében annak a reménykedésének is hangot ad, miszerint nem téved, ha azt állítja, hogy ezek az illatosított olajok ugyanolyan szerepet töltek be a korabeli görögök életében, mint az – például – Homérosz *Iliászában* olvasható (amikor Hektor temetetlen tetemét Aphrodité őrzi):

„...de egy kutya sem tépett a tetembe:

Aphrodité, Zeusz lánya vigyázott éj s napon által,
hogy ne egyék meg ebek: megkenete az ambrosziás jó
rózsaolajjal, hogy testét ne sebezze a vágta...” (10)

Majd pedig, amikor Akhilleusz szíve megindult, s Priamusznak szállításra előkészítette a korábban sok lándzsával megcsúfolt, porban húzott fia holttestét:

„Megmosták s megkenve a lányok olajjal a testét,
ínget is adtak rá, köribé meg drága palástot,
majd maga hős Akhilleusz fölemelte s a gyászkeretre
tette...” (11)

A püloszi olajtáblácskák tanúsága szerint a középső mükenéi kor kezdetétől biztosan ismerték a szárazföldön is a rózsaiillattal rendelkező olajos folyadékot. Az illóolaj-tartalmú növénykivonatok korabeli ismeretét egy másik, mükenéi adat is megerősíti. Az i. e. 13. században tűzvész pusztította el azt az olajkereskedő házának ne-

vezett műkenéi épületet, amelynek pincéjében olajtároló pithoszok és lineáris B írású számadási táblácskák maradványaira bukkantak a régészek; némelyek szerint e házban illóolajokat állítottak elő. (12)

A gazdasági és kulturális kapcsolatok által Krétán és a Peloponnészoszi-félszigeten hasonló művészet és írásbeliség alakult ki. E homogenizálódás i. e. 1500 környékén. Kréta görög meghódításával indult, s tartott a félszigetet elárasztó, északról érkező, újabb görög bevándorlásig, i. e. 1100-ig. A műkenéi kor az, amelyben a görögség bekapcsolódik a teljes mediterrán világba, amelynek eszmei és tárgyi kultúráiból közvetlen – vagy közvetett – módon részesül, miközben maga is gazdag kultúrforrássá válik. A kor rózsáismeretéről, a rózsaszármazékok használatáról is állítható, hogy ezt az utat tette meg: kükladikus, illetve kréai közvetítéssel jelenik meg a szárazföldön, ahol aztán önállósul, s átalakult formában visszajut születési helyére. A rózsza ugyanakkor, mint karakteres megjelenésű, tulajdonságai által az emberi élet számos formájához szervülni kész növény, számos élőlényel együtt beépül a görög mitológiába is, amelyről tudjuk, hogy „alapanyaga” éppen abból az időből származik, amikor a görögség mediterráneumba való kirajzása veszi a kezdetét. A műkenéi telepek nyugaton, Itáliában, vagy keleten és délen, Kis-Ázsia partvidékén, Rodoszon, Cipruson, Szíriában, Egyiptomban bizonyítják az áruforgalmat, ezen belül pedig a belterjes peloponnészoszi olívaolajfa-termesztésre való, impozáns mértékű olajkereskedelmet.

Mind a hiedelemvilág, mind a többi szellemi hagyomány bizonyítja, hogy ez az a kor, amelyben a műkenéi hatások által egységbe rendeződnek a korábbi ismeretek, a helyi tapasztalatok, s betagozódnak azokba a keletiek is, aminek eredményként alapjaiban megteremtődik egy fejlődésre képes, a korabeli világot magyarázni tudó mitológiai rendszer. S a mondák, amelyekből aztán a későbbi epikus művek táplálkoznak, helyszínükben azonosíthatók, s az ásatások eredményei tárgyakkal igazolják ezen időszak jelentőségét.

A korai görög írásbeliség, a homéroszi-költészet rózsza-motívumairól

A lineáris B írás, amelyet csak az adminisztrációs feljegyzésekre használtak, a műkenéi korról együtt megszűnt. Az írásnélküliség korszaka után, a föníciai eredetű, hangokalt rögzítő betűírást sajátították el a görögök, s azt a plauzibilitást lehetővé tevő magánhangzókkal kiegészítették. Hosszú ideig nem volt egységes ez az írás, csak i. e. 403-ban vezették be Athénban egy reform által az attikai írás helyén a ion ábécét. Athén vezető szerepének köszönhetően vált elfogadottan használttá ez a teljes görög nyelvterületen.

A homéroszinak nevezett, daktilikus hexameterű költemények már a föníciai eredetű írással voltak rögzítve, a világkép-elemzések alapján valószínűleg az i. e. 8. században, akkor, amikor még a szóbeliség és az írásbeliség egymás mellett létezett. A korszakhatáron rögzített epikus alkotások – köztük a legerjedelmesebbek, az *Iliász* és az *Odüsszeia* – egyszerre tartalmaznak, amint arra *Friedrich Foche* rétegelméletében rámutat, (13) csodákkal, kísérteties elemekkel bővelkedő diszkontinuus mesei elemeket, határozott céllal bíró kaland-elemeket és harmadikként: a korra utaló referenciális elemeket. A mesei elemek leginkább azok, amelyek a homéroszi eposzoknál korábbi keleti munkák motívumaival tartanak rokonságot – köztük például a viládfa-, illetve életfa-tulajdonsággal rendelkező rózsákkal is.

A homéroszi költeményekben feltűnő állandó élőlények, köztük a növények részben pulzáló, hol erőteljesen kirajzolódó, hol elmosódó civilizációs háttérű szövegekben szerepelnek, attól függően, hogy mitikus vagy környezetfestő jelentőségűek-e. (14)

Az olajfa mindenkor Pallasz Athénére, az Ó sorsalakító és védő szerepére utal. (15) Ilyen például amikor Homérosz gályatorése után kiköt a phaiákok szigetén, egy különös, egy tőből nőtt, de két tulajdonságú olajfa – amelyről később nemegyszer szó esik

Füžért tartó asszonyalakok egy idő előtt VIII. századi argosi kratéren

még – alatt zuhan kimerült álomba, s másnap ott riasztja fel a királylány kísérfőnöinek labdajáték közti sikolya. Odüsszeusz – az eposz szerint tehát éppen –

....erdőt keresett: föllelte a víz közelében,
messzire látszott: s ott két fának az ága alá ért,
egy helyből nőttek: szelíd ez, vadolajfa a másik.
At nem járta a fúvó szél nedves dühe őket,
nem nyilazott sugarával a fénylő nap se közéjük,
rajtuk a záporosó sem járt át: annyira sűrűn
egybefonódva terültek szét...” (16)

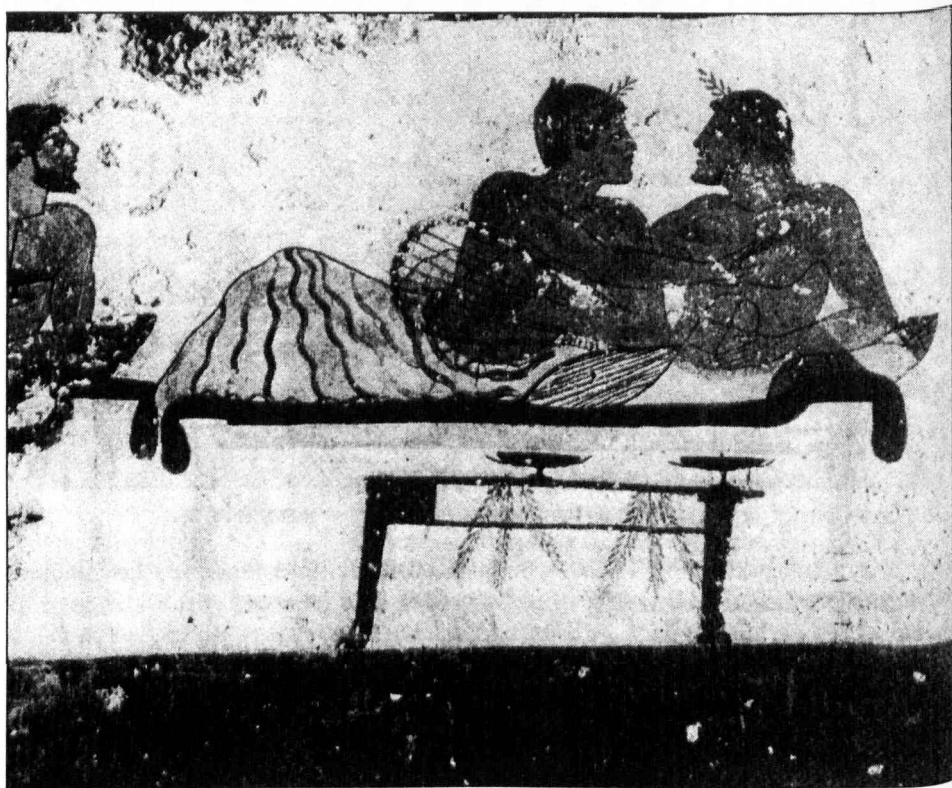
De hogy például Odüsszeusz „...Pallasz Athéné híres szent ligetébe”-n, azaz az olajfák alatt várja Alkonooszt, Nauszikaát, mindenképpen előlegezi azt, miként fogadja majd őt, mekkora vendégbarátsággal és tisztelettel a phaiák király.

Amint a „hosszúkás levelű vadolajfa” a sorsfordító Athéné attribútuma, ugyanúgy számos élőlénynek megvan a maga utalásos viszonya egy-egy mitológiai személlyel.

Élő olajfát nem találunk az ógügié-szigeti, csuklyás Kalüpszónál vagy akár a napleány, a varázsló Kirkénéél: ezen asszonyoknál – a tölgy, a nyár, a cédrus mellett – a ciprus, a fenyő, az éger, vagyis a halállal kapcsolatos fák fordulnak elő: jelezve, hogy a hős az élet és halál mezsgyéjén, mintegy a senki földjén él. (17) A Hadész házához vezető útnál „sudaras nyárfák s meddő füzek” magasodnak, amelyek között el lehet jutni a holtak lelkéhez.

A görög mitológia vezető figurái először élőlény-, de inkább állatalakban jelennek meg. Az így nyert test hol bagoly, hol, tehén, sas, bika, szarvas, esetleg növény formájú.

Később, amikor az istenek és isteni származékok – néhány sajátos keveredéstől eltekintve (kentaurok, Mínotaurusz, háрпиák, szfinx, tritón) – antropomorfakká váltak, a teriomorf alak attribútumukká alakult át, amelyet aztán az irodalomban állandó jelzőként hagyományozódnak tovább. Zeusz tölgyként, sasként vagy bikaként, Héra pávaként vagy tehénként is megjelenhet, de a sas és a többi ön maga előfordulásakor is birtokviszonyt jelez. A homéroszi költeményekben az istenek ember alakúak s a teriomorf alakjukra utaló állandó jelzőkkel vannak ellátva, illetve ismétlődő szövegmintázat jelzi egy-egy élőlényhez fűződő kapcsolatukat – s éppen ettől válik legnyilvánvalóbbá, hogy a görög valóság ezen elemei e korai szövegeknél korábban jelentek meg.

Elöl nyitott koszorúk, illetve ágak

(Szimpozion-jelenet férfiakkal; részlet a paestumi festett falú sírkamra freskójából, i. e. 470)

A homéroszi szövegek a rózsákkal való kapcsolatra is utalnak. A többi élőlényhez képest feltűnően kevésszer fordulnak elő a szövszerkezetekben – kivéve természetesen a rózsaujú Hajnalt (18) –, de erre magyarázatul szolgál, hogy Aphroditének, a szerelem istennőjének, valamint Dionüszosznak, a gátlások alól felszabadító mámor istenének társaikhoz képest kevesebb szerep jutott abban a héroszkultuszban, amelyet az ezen versekben ábrázolt eszmények szolgálnak.

A különleges olajhasználatra is van példa. Az oltárok, a ruhák illatosítására bizonyosan értékes, nem közönséges olajokat használtak. (19)

Azonban a *Démétér*hez címzett homéroszi himnusz az, ahol a rózsa konkrétan megjelenik, s ez az, ahol oly hangsúlyozott szerepre tőrt az itt szükségképpen virágokhoz kapcsolódó illat is (s egyre-másra idéződik meg az „illatozó hálóterem”, az „illatozó város”, az „illatozó nagy Olümposz”, az „illatozó szentély” vagy a vágyakozást keltő illatú köpeny):

„Távol aranykardú, szépteremésű anyjától
játszott Ókeánosz mélykeblű leányaival, szép
csokrot gyűjtve: a rózsát, sáfrányt, szép violákat,
ékes nőszirmot s jácintot a lágyfűvű réten
s nárciszt, mit cselből termett Hádesz örömére
Gaia a széparcú lánynak, Zeusz rendeletére...” (20)

A drága olaj szépítő használatát az *Aphrodité*hoz címzett himnusz tovább erősíti, amikor a „virágkoszorús”, „aranykoszorús”, „szépen font koszorús” (21) istennő Ankhízészt

„...meglátva tehát a mosolyszerető Aphrodité,
megkívánta, szívét elfogta a rettenetes vágy.
Ment Küprosza s jószagu szentélyébe, Paphosza
surrant, hol várt rá a liget meg az illatos oltár.
Rögtön, amint odaért, ragyogó kapuját elzárta,
s ott Khariszok kenték, fürdették drága olajjal,
mely nemenyésző isteni testek dísze-virága,
isteni illatozó balzsammal, a nála levővel.” (22)

A homéroszi epigrammák között azonban a rózsá mint koszorúvirág is megjelenik. Koszorúba font virágokról emlékezik a *Küприя* szerzője, vagy Hégésziász, vagy Szatínosz... Akárki volt tehát ez a költő, első könyvében ezeket mondja:

„Hát fölvette az öltönyt, mit Khariszok meg a Hórák
készítenek néki, tavasz szirmába bemártva,
mint aminőt Hórák hordnak, jácinba, krokuszba
szépszirmú rózsába is és viruló violába,
ambrosziász bimbókba s a nektármézű sziromba,
és nárciszba is és liliomba: s ezért Aphrodité
mindegyik évszakon át ilyen illatos öltözetet hord.

.....
Szolgálókkal most a mosolyszerető Aphrodité
földi virágokból jóillatu sok koszorút font;
fényesfátylú istennők tették a fejükre,
s nimfák és Khariszok, s arany Aphrodité velük együtt,
sokfórrású Ída hegyén zengvén gyönyörűen.” (23)

S e koszorú nem csupán az isteneknek jár ki, hanem az ünnepi alkalmaknak is. Koszorút tesz a fejére Aphrodité ha nászra készül. (24)

A rózsá a görög mitológiában

A korai görögség ismerte a rózsát, amely – s ebben megerősítettek bennünket a régészeti leletekből következő megállapítások – hozzájuk a kikladikus s különösen a krétai kultúra közvetítésével jutott el. A knósszoszi freskó rózsabokra, a püloszi terrakottatáblák és végül a homéroszi költemények a növény beható ismeretére és használatára utalnak. Ezek alapján biztosak lehetünk a rózsavirágok felhasználásáról a koszorúkötésben, az olajillatosításban és a különböző kultuszokban is. A növény tulajdonságaira alapozva indokolt szerep jutott a rózsáknak a korabeli orvoslásban, így az azzal összefüggő egészségmegőrzésben, a testápolásban és kozmetikában, s a mindennapi használatra épülő, a mindennapi élet és a mitikus képzetek (és a misztériumok) egymást át, meg átszövő

szimbólumrendszerében. A vallási ünnepekkel, a hétköznapi ünnepekkel, a házasságkötéssel vagy a temetkezési szokásokkal több vonatkozásban is kapcsolatot tartó álló rózsahasználat, s így a rózsza a görög mitológiában a szerelemistennő Aphrodité, az alvilágistennő Perszephoné és az igen sokféle alakban tisztelt Dionüszosz történeteiben jelenik meg a legteljesebb képében.

A knósszosi festmény madara is jelzi azt a kulturális kapcsolatlehetőséget, amelyre mindeddig nem figyeltek a művelődéstörténészek, holott a krétai és a keleti kultúrák kapcsolatait alaposan föltárták és elemezték. Hiszen ha elfogadjuk, hogy a freskók jeleneteinek több szinten megragadható értelmezésük van, s amelyek a kortársi népeességnek szánt mintaadó-beavató szerepbe tagozódnak, akkor magyarázatot kell keresni a rózsza, a sáfrány és a zsályra, azaz e három növény közös tulajdonságain túl a zömök, kis fejű madár jelenlétére is: a galambéra, azaz e galambformájú szárnyasára.

A galambok korán felfedezték, hogy milyen lehetőséget nyújt számukra az ember közelsége, s a települések megszokott lakóivá váltak, s elkezdődött a domesztikálásuk is. A Földközi-tenger mellékén élő fajok ligeterdők, odvas fák, sziklás, fészekrakásra lehetőséget kínáló partok mentén terjedtek el, s táplálkozásuk miatt gyakran keresgélnek magvak, esetleg férgek után a nyílt füves területeken, talajokon is; ugyanezt teszi a freskó madara is. A galamb valóban lehetőséget teremtett arra, hogy jelképes jelentőségűvé váljon – s mert békésnek, szeretetteljesnek, párkapcsolatban élőnek, szelídek tartotta őt az ember (a madár valódi viselkedése ellenére), már a keleti sémita népeknél kapcsolatba kerül a szerelem istennőjével, Astartával. (25)

Kézenfekvő, hogy a freskó madara és a növényei lehetséges közös jelentése és szerepe megismerésében kiemelt szerepe van az Aphrodité s a vele szoros kapcsolatban álló mitológiai személyek történeteinek.

A galamb és Istár (majd Astarta), a kis-ázsiai mohó és extatikus istennő kapcsolatára Germanici Aratusban találunk rá: (26) a halak az Eufrátesz folyóban egy csodálatos nagy tojást találtak. Kitolták a partra; egy galamb kiköltötte, s így született az istennő, akiről azt mondják, hogy a legjóságosabb és legirgalmasabb az emberekhez. Ifjú szeretője, Tammuz történetében talán ő okozta az ifjú halálát, túlfűtött szerelmével. E történet rokon Adoniszéval (Adoni = uram).

Az Astartából Aphroditévá görögösödő alak megmarad a szerelemistennőnek, a maga növény- és állatjelképeivel együtt. De immár sós habok közül születik, de abban már nem azonosak a különböző szerzők, hogy ki az apja. Homérosz szerint Zeusz és Dióné lánya. *Hésziadosz* az Ókeánidoszok között tudja a helyét, s az Uránosz lányának mondják az orphikusok.

Hésziadosz tudása szerint Uránosz sarlóval levágott nemi szervét Kronosz a tengerbe hajította, s annak bőréből fehér hab – aphros – kélt, (27) s benne nőtt nagyra Aphrodité. Ezért nevezik habból születettnek. E habokból teremődnek a fehér rózsák is, amely Aphroditének címzett virággá válik, s az istennő szüzességét és szépségét jelöli. Istenné fogadásával egyidejűleg máris – nagyon is emberi – ellentétek lesznek jellemzőek rá: egyszerre szemérmes, koszorús, csacska és szerelem gyönyörét ígérő csalfa.

A homéroszi himnuszok nem hozzák kapcsolatba Aphrodité a rózsákkal. De a ciprusi szentélyét – ahol születése után fogadják és felöltöztetik a Hórák – úgy írja le a IV. himnusz, amely egy ligetben áll, s oltára illatos. Magát az istennőt is, hogy megkenték és megfürdették drága olajjal, balsammal, illatozóként jellemzik, sőt Ciprus is balsamos illatúnak mondatik. S az V. himnusz pedig a Cipruson partot értről úgy tudósít, mint akit virágkoszorúval a fején bámulnak az égiek.

Aphrodité férje, a hadisten Árész, bár Homérosz szerint a nyomorék kovácsisten, Héphaisztosz. S hogy miként csalja meg az aranyból mozgó, gondolkodó szüzeket készítő ügyes kezű istent a felesége Árészsal, hírt ad Homérosz az *Odiüsszeiában*, amikor a phaiakokhoz vetették a hőst az istenek.

Babérkoszorúk és babérágak

(Meidas-festő: Aphrodité fogatán kísérvél, részlet; Populoniából, i. e. 410 körül)

A szép koszorús istennő másik szeretője a halandó Adonisz volt. Adonisz a mirhává változott Myrrha királylány gyermeke, akit saját apja ejtett teherbe, a libanoni vagy a ciprusi király; Myrrha, szegényében arra kéri az isteneket, hogy ne legyen helye se az élők, se a halottak között. Ezért válik növényé, vagyis a legalacsonyabb fokú lélekkel rendelkező élőlényé. E növény kérgéből születik meg Adonisz – s anyja, a cserje, illatos gyantaszerű anyaggal siratja a belőle kihasadt gyümölcsöt: a fiát. Természetes kapcsolat tehát, ha e cserjének balsamos gyantája Aphrodité – vagy bármely másik, női szexualitásában hangsúlyozott – isten oltárán szerephez jut, s mindazok, akik szerelemi helyzetekben illatos szerhez folyamodnak, megtalálják a mirhát. (28)

A mirha (29) illatszer, s leginkább füstölőszerként kedvelt – egészségügyi szagtalanításra, azaz fertőtlenítésre éppúgy használatos, mint áldozati szerként. A keleti füstkultuszban a gyanták (tömjén, mirha) és a fák (cédrus, szantál, tömjén), a balsamok és az olajok (levendula) szerepe jelentős, köztük a legősibbnek a tömjén és a mirha vélhetők. Így Adonisz alakja, aki a megújuló természetet, a növényi élet vegetációs ciklusát jelképezve, évről évre meghal, s levonul az alvilágba, hogy onnan feltámadva a sarjadás, a feltámadás és a termékenység jelképe legyen, magától értetődő módon – a temetkezéshez kapcsolódó szertartások, azaz az alvilági létezés füstölő-illatosító szereikhez korán társított, mint a földi élet illatozó, hars, vérszínű, azaz lélekkel telt virágaihoz.

A vadászó Adonisz egy vadkan sebezte halálra (a vadászat istennője, Artemisz vagy Arész intézte így), véréből vörös virágok – kökörösinek vagy rózsák (30) – fakadtak, de a szépséges férfiútól Aphrodité nem volt képes megválni. Zeusz döntése alapján aztán a fiú szerető sorsa úgy döntetett el, hogy az év egyharmadában az alvilági istennőnél, Perszophonénál, másik harmadában az óérite sírva rajongó Aphroditénél kell töltenie, s a harmadik harmadban egyedül maradván kipihenheti szerelmi szolgáltatásait.

Adonisz alvilági és földi szerepe kapcsolatot teremt a két világgal s lehetőséget nyújt bizonyos illatszerek, tiszteletadásra, szertartásokra szánt koszorúk, virágdíszek, így a rózsák közös használatára, s ennek következményeként a funkciókeveredésekre. Az említett növények önmagukban is felmutatják a kettős felhasználás lehetőségét – akár a növényi váladékok, a mirha és a tömjén, amelyek egyszerre alvilági és földi szereppel bírnak.

Az Adonisz-ünnepen virággal díszített ravatalon helyezték el Adonisz képmását – s a tengerbe dobták. Az Adonisz-kertek félbe tört agyagedényekbe ültetett, gyorsan virágba boruló és elhervadó-elszáradó növényegyüttesek voltak, amelyek a háztetőkre rakva emlékeztettek Adonisz halálára és a természet megifjodására. Az Adonisz-ünnepken egyes keleti szentélyekben a nők idegeneknek adták oda magukat – hívja fel a figyelmet *Kerényi Károly*. (31) Amelyikük ezt nem tette meg, az a haját áldozta Adonisznak.

Az Aphrodité-történethez tartozó *Adonisz halála-szöveg* által mutatott növényteremtéssel rokonságot mutat néhány növény keletkezésének magyarázata, amelyeket – később – a római *Ovidius Átváltozások* című művében is említ. Mindegyik történetben a vér az – melyben az antik természetbölcselet értelmében a lélek helyezkedik el –, amely előidézi valamely növényfaj létrejöttét. Így elszakíthatatlan kapcsolat alakul ki a vért hullató személyiség és a vére teremtő hatalma jóvoltából létrejött (lelkesült) növény között. A jácint akkor teremtett, amikor a Spárta közeléből származó ifjút, Hüakinthoszt véletlenül halálra zúzta Apollón diszkosza, s a hagymás növény kék szirmain a jaj-jaj (AIAI) feliratot vélték kiolvasni a korabeliek. Az önmaga képmásába beleszerető, s a megoldhatatlan, mert viszontszeretésre alkalmat nem nyújtó helyzet elől öngyilkosságba menekülő fiú, Narkisszosz történetében a nárcisz létrejöttére találjuk meg az indoklást. Hermész pedig, gondatlanul – egy mondaváltozat szerint – Krokoszt öli meg, s annak véréből teremtődik meg a sáfrány. A vér elvesztése mint a lélek elvesztése a halált jelenti, s a halottak birodalmával való kapcsolatot. A hagymás növények – az állandó sötétségben, a föld alatt elhelyezkedő hagyma (óriás rügy) miatt – önkéntelenül felkínálják az alvilággal való kapcsolódási lehetőséget. (32)

Két más, nem hagymás (azaz az alvilággal kevésbé nyilvánvalóan kapcsolatot tartó), de szintén tavaszi növény létrejöttét is magyarázza mitikus történet. Adonisz véréből rózsák, szellőrózsák, illetve kököröcsinék, a Kübeléhez hűtlen szerető, az istennő által örültebe kergetett Attisz véréből, minthogy az kiheréli magát és elvérzik, viola keletkezik.

Kerényi Károly a mitológiában használatos Aphrodité jelzőinek elemzésből azt a következtetést vonta le, hogy létezniük kellett olyan elbeszéléseknek, amelyekben a szerelemistennő azonos volt a halálistennővel. Erre utal, hogy Aphroditének Persephaessa megszólítása is van – amellet, hogy előfordul a nevéhez kapcsoltan a „fekete”, a „sötét”, „az emberlő”, a „tisztátalan” és a „sírásó” jelző is. (33)

S ő, aki az Aphroditos név alapján a ciprusi szakállas és a kis-ázsiai kétnemű ábrázolásokra is felhívja a figyelmet – s a dionüszoszi kapcsolatokat keresésére utal.

Amíg a korai görög szövegekben Aphrodithé rózsákkal való kapcsolatát csak közvetetten, Adonisz által lehet kimutatni, a későbbi történetekben egészen közvetlen az egymáshoz való viszonyuk. Olyannyira, hogy majd a latinok Mars istene (Arész mitológiai utóda), az Aphroditéből átalakult Venusznak párja is rózsabokorban születik. Adonisz alvilág-kapcsolata teszi indokolttá a Démétér-Perszephoné történetkör áttekintését.

A halottak birodalmának történetében Hádész, testvére, a dús hajú Démétér, s annak a lánya Persepohé kapja a legnagyobb szerepet. Hádész, az alvilág királya, hogy feleségévé tegye, elrabolja a tavaszi virágos rétről a lánypajtásaival játszó, ifjú és széplábú Perszephonét, aki csakis koszorú fonásához szedhette csokorba a virágokat, hisz a görögök számára a homéroszi himnuszban felsorolt rózsza, sáfrány, viola, nőszirm és jácint mind-mind koszorúnövény. A nárcisz is köztük van, amelyet

.... cselből termett Hádész örömére
Gaia a széparcú lánynak, Zeusz rendeletére;
bámulatos fényben ragyogott a virág, az örökké
élőknek s a halandóknak ránézni csodás volt,
mert a virág gyökeréből száz bimbó feje sarjadt,
édesen illatozott, nevetett az egész levegőgég
és az egész föld is meg a tenger sósvízű habja.

Elbámult a leány s a keceses játékszer után nyúlt
 két karral – s a sokösvényű föld Núsza mezőjén
 megnyílt s ott termett a leánynál nagy Polüdegmón
 isten, örök lovain, számosnevű sarja Kronosznak.
 S vitte magával a védekező és sírva kiáltó
 lányt aranyos szekeren...” (34)

Így jutott az alvilágba s vált annak királynőjévé Perszephoné – akinek a neve mutatja, hogy rokonságot tart a korai keleti alvilágkirálynőkkel (Persé, Perséis, Persaios). Anyja,

*A Dionüosz-ünnepen használt koszorúk és leveles ágak egy vázáképen
 (A berlini deinos-festő vázája Nocerából, i. e. 420 körül)*

két fákllyával kezében járja körbe a földet, mígnem tudomást szerez lánya elrablójáról, de hiába kéri Zeusz segítségét, az nem szolgáltat neki igazságot. Alakot váltva elvonul hát az emberek közé – s csak akkor veszi vissza istennői formáját, amikor az emberek között is sérelem éri és vágyat keltő édes illatot árasztó teste lesz ismét. A számára engesztelésül készült szentélyben, Eleusziszben azonban továbbra is csak eltűnt lányát siratta, s nem tördött az egyre rettenetesebbé váló, kiszikkadt föld terméketlenségével. Mígnem Zeusz megelégtelte az aszályt és az éhínséget, Persephonéért küldött az alvilágba, hogy jöjjön vissza anyjához. Persephonét indulásakor gránátalmaggal etette meg a férje, ezért az év egyharmadát továbbra is Hádész birodalmában kell eltöltenie, de a másik kétharmadban – a tavasz érkezése után – szabad a többi halhatatlan és az emberek társaságában lennie.

Azon alvilágon kívül, ahol a félhomályban a holtak lelkei vannak, léteztek a Homérosz által is megénekelt Boldogok Szigetei, amely helyekre, Kronosz uralma alá kerülnek azok, akiket szeretnek az istenek. Az Élysioni Mezők is boldog túlvilágot ígérnek, ahol a mezőn lovagolni, tornázni, játszani lehet a lelkeknek a piros rózsák és az árnyas tömjénfák alatt. (35)

Az alvilági történetek szerint tehát mind az élő embereknek, mind pedig a lelkeknek rózsákkal dúsz mezők jelentik a boldogságos nyugalmat s a földi rózsák és a föld alatti egyformán lehet piros.

Dionüszosz, aki egyesek szerint halandó anyától, mások szerint Perszephonétól született zeuszi eredetű fiú, éppen, mert a legősibb – és éppen krétai – történetekben is jelen van, igen sok alakban ismert. Emberként szakállal, sokszor maszkban vagy maszkyszerű arccal és hosszú ruhában ábrázolják. Zeusz, ahogy az a föld alatt lezajló násztól elvárható, kígyó alakjában egyesült saját lányával és istent, egy kétszarvú lényt nemzett. Az egyik elbeszélésben, amely arról ad hírt, hogy Dionüszoszt miként tépték szét, főzték meg a húsát, majd elégett tagjai hamujából miként keletkezett a szőlőtöke, látható, hogy a már említett növényteremtő mítoszok egyik változata ez.

Szarvak nélküli Dionüszoszról is tudunk, aki szintén Zeusz fia, de az anyja a kisázsiai eredetű Szemelé. A várandós asszony Zeusz villámától ég el, de a csecsemő boristent Zeusz magához emeli.

Dionüszosz felnevelésében és későbbi életében számtalan asszony vett részt. E Zeuszhoz leginkább hasonló tulajdonságú isten kultuszát asszonyok őrizték, akik repkénykoszorút hordtak fejükön, s hosszú köntösbe burkolták alakjukat. A fiatal férfi isten, az erdőlakó, szüntelen őrjöngésre készítette a nőket (36) és maga rendszeresen az áldozatukká válik. Az idősebb Dionüszoszt, amint azt a neki címzett homéroszi himnuszok mutatják, társnőkből létrejött, lármás bachikus diadalmenet kíséri és ünnepli, ahol az ünneplők fejükön rózsakoszorút viselnek.

A boristen fallikus erejéről és hatásairól, erotikus hatalmáról vázaképek szólnak, miközben máshol „látszólagos férfinak”, „asszonyosnak”, „felemásnak” mondják. Dionüszosz kétneműsége azonban a növények kétneműségével rokon, elvégre faisten is, s hozzá tartozik a repkény és a szőlő mellett a babér és füge is. S mind a boriváshoz, mind a szerelmi élethez rózsakoszorú is társul.

A Hádésszal, Perszephonéval és Dionüszossal kapcsolatos elbeszélések azonban határosak a kimondhatatlannal: a misztériumokkal is.

Milyen alkalmakkor jutottak szerephez a rózsák?

A specifikus és aspecifikus jelentéssel bíró rózsák a hellén világ egyik gyakran – ha nem is a leggyakrabban – idézett virágos növénye: kezdetben csak az istenekhez társul, majd azokhoz, akik az istennel kapcsolatban vannak, hogy aztán jelképpé váljon az örvendetes és a szomorú eseményeken. A rózsával kifejezhető szerepekre legelőször nyújt példát *Anakreón* (i. e. 6. sz.) dala: (37)

A rózsához

Az Eroszok-adta rózsát
 Dionúszossal vegyítsük:
 eme szépvirágu rózsát
 a fejünkre rásímítva,
 mosolyogva iddogáljunk.
 Gyönyörű virág, te, rózsá!
 Tavasz égi gondja, rózsá!
 Ki gyönyör vagy isteneknek,
 a Küthéré fiasarja
 veled ékesíti fürtjét
 Khariszok között forogva,
 koszorúzz meg: én a lantom
 Dionúszosz templománál
 verem, és a rózsá-díszben,
 gyönyörűkeblű leánnyal
 koszorúzva táncba lejtek.

Természetesen a rózsá mellett számos esetben más növények is megjelennek ugyanabban a szerepben. Ennek az az oka, hogy egy-egy mitológiai személyhez más-más élőlények is társulnak, illetve a gyakorlati célok megvalósításában több ilyen-olyan szempontból hasonló tulajdonsággal rendelkező élőlény azonos módú használata is megengedett.

„Ha Zeusz királyt akart volna adni a virágoknak, a rózsá uralkodna a virágok felett” – olvasható valamennyi rózsákkal foglalkozó könyvben, bár e mondatot nem mindenkor követi az alábbi, utána következő idézet rész: „Ő a föld díszé, a növények ékessége, a virágok szemefénye, a liget pírja. Illata Érószé, Aphrodité tudta barátjának, illatozó szirmokat bont, rebbenő leveleivel pompázik, levelei Zephürosz szellőjén mosolyognak.”

E szöveget 1560-tól, a Párizsban megjelent Stephanus-kiadástól kezdve *Szapphónak* tulajdonítják, holott az, amint *Németh György* is felhívja rá a figyelmet, egy 5. századi görög író, *Achilleus Tatiusz* regényéből átemelt részlet. (38)

S bár a fragmentum egybeszedi azt, ami a rózsá-fogalom főbb tartalma, azaz hogy kihez címzett a virághasználat; s afelől sem hagy kétséget, hogy miféle okokból; inkább a kor feltámadó rózsakultuszának múltidéző- múltkereső törekvéseihez szolgál adalékot, mint a görögség rózsahasználatának kialakulásához.

Az i. e. 7–6. századi Lesboszon élt Szapphó fennmaradt verseiben és verstörédékeiben többször megjelenik, szimbolikájával együtt a korabeli rózsá. Aphroditéhoz szól ez az alábbi, egy i. e. 2. századik cserépdarabon fennmaradt vers, amely azt is példázza, hogy az istennő koszorút visel akkor, amikor megérkezik a templomot füstölőszerrel illatosító, őt vialommal ünnepelők közé.

...jőjj hozzánk Krétába, a templomodba:
 almáfáid közt, ligettedben egyre
 várunk, míg szétárad a drága tömjén
 jószagú füstje;

tündöklő csermely vize csobban át a
 rózsabokrok közt, s az egész vidékre
 reszketeg lombok susogása bűvöl
 jó puha álmot;

szerte, délceg mént nevelő mezőkön
meggyfa hullajt szirmot, alatta bokros
ánizs nő, és messze a tájra dús méz-
illatot áraszt –

jöjj el majd, Küprisz, koszorús fejeddel...”

(Horváth István Károly fordítása)

Az isteni-mitikus kapcsolatot ugyanúgy megidézi, de már a nagyon is emberi boldogság testi érzésének kívánságával összekapcsolva a 22. vers, amelyben a tejfehér szín a rózsabimbónak nevezett kedves személy ártatlanságára is vonatkozik.

„Jöjj hamar hozzám, amilyen hamar tudsz,
rózsabimbóm, Gondüle, tejfehér szép
köntösödben: lásd, a szívem szerelme
száll körülötted,

szép leány: mert már ha ruhádra nézek
akkor is reszket, gyönyörömrre, szívem.
Egykoron szórtam magam is szidalmat
Aphroditéra,

most pedig kérem, szavamért kegyét ne
vonja meg tőlem, de kiért leginkább
vágyom én, azt hozza el újra, hozzon
téged ölembe.”

(Devecseri Gábor fordítása)

Az 58. töredékben, Szapphó a maga öregségén, őszülő haján, megaszalódó bőrén kesereg. Az 55. számú töredék viszont a halállal és a szerelemmel kapcsolatban emeli be a múzsáinak tekintett rózsákat:

„Holtan majd fekszől, senkise fog visszatekinteni
emlékedre, ki sem vágyakozik rád, ki a múzsai
rózsákat sose bírtad, de amott lent, Aidész lakán
holt árnyak raja közt kósza kis árny, erre meg arra szállsz.”

(Devecseri Gábor fordítása)

A szerelmi ünnepet dicsőíti a 94. vers, amelyben a koszorúfonás, a kenet- és balzsamhasználat, valamint az oly nagyon beszédes helyzetre vonatkozó szíromágy jelenik meg előttünk:

„...fontál szép koszorút sokat,
rózsát és ibolyát, s hajad
véltük oldalamon diszitetted itt;

sok fényes kenetet sima
szép bőrödre előttem itt
kentél, balzsamokat, fejedelmi szert;

s édes lány kerevetre is
dől tél rózsaszírom között,
s vágyadtól szabadult e helyen szived.”

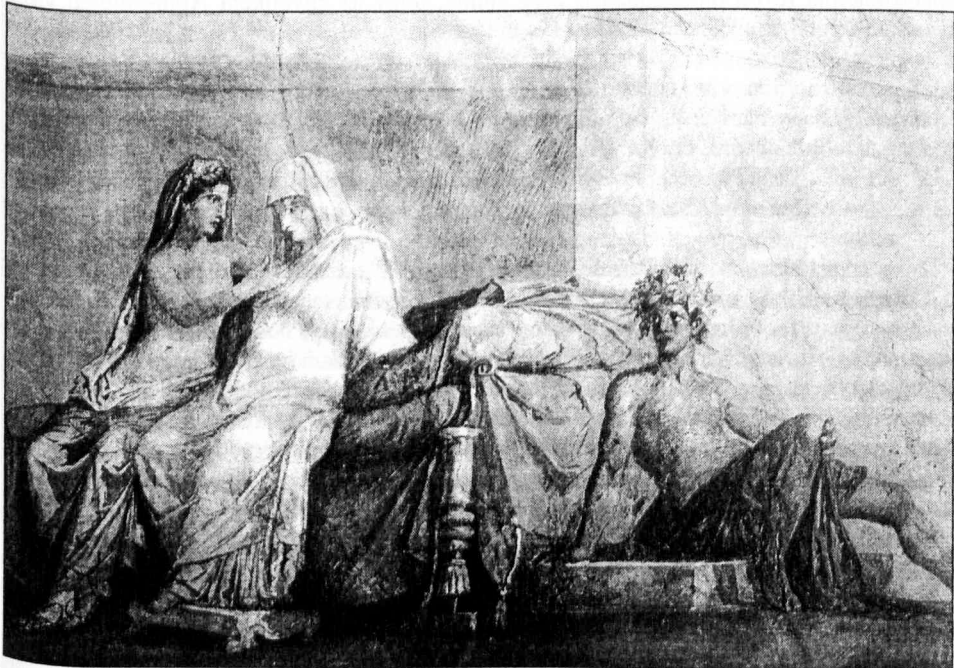
(*Devecseri Gábor fordítása*)

A felsorolás jelzi – Szapphó: 96. vers (39) –, hogy az illat miatt válnak megidézhetővé a szerelmi sóvárgásban a növények: „Szép harmat ömlik, és virulnak / a rózsák, gyöngye turbolyák és / mézízű lótszok illatoznak.” Hasonlóképp, az illatozó koszorúnövényként való felhasználás az egybekerítő ok ezen archaikus kori népdalban is: „Mondd, hol van a rózsám, szép ibolyám / és hol van a zsenge zsályám.” (40)

A rózsza néhány isten attribútuma, majd pedig az istenség megjelölése után egyre-másra az életöröm, a testi boldogság, a természet szépsége, (41) harmóniája, nemegyszer pedig annak csupán az ígétének jele lesz. Kikopik mögüle a mítosz, a rózsza származását Adonisz halálával, illetve Aphrodité habból való születésével magyarázó sorok zsánereképpé válnak, a rózsza színének kialakulását szolgáló magyarázatok legfeljebb hangulatos leírások, sorjázó allegóriák lesznek.

Egymás mellett jelennek meg a mitikus kapcsolatok által magyarázott rózsza-toposzk, mindenekelőtt az Aphrodité-kultusszal és persze Erósszal, valamint Dionüszossal kapcsolatosan. A kiteljesedő és a sóvár, a kéjjel telt és a pazarló, az elvesztett és a kiszolgáltató szerelem, s még annyi más, amennyiféle csak lehet ez az érzés, meghivatkoztatja a maga rózsavirágját és a szerelmi helyzetet (is) utaló egyéb jelképeit.

A növénygallyak, az egy vagy több növényből összekötött csokrok, a szirmokkal telt kosarak, a vázák, a virágszőnyeg, a füzérek, a nyitott vagy a zárt, egy vagy több fonatú koszorúk, s e díszítek tartóeszközei vagy -edényei nem csupán Aphroditéval és Dionüszossal kapcsolatosak: bármelyik díszítési formában megjelenő növény(ek) az istenek teriomorf

Koszorúk az Aldobrandini-nász figuráin

(a hellenisztikus kor szellemében fogant római császárcor eleji allegória, Musei Vaticani, Róma)

alakját idézik. Az emberi élet maradandónak megélt, akár magasztos, akár megrázóan szomorú pillanataiban mindenkor ott vannak ezek, az istenekkel kapcsolatos ünnepélyeken, az állami, a közösségi, a sport- és a családi ünnepélyeken és ünnepeken. S amint idővel a szigorú, a kizárólagos közvetlen címzettség is, amely istenekben jelöli meg a növényeket, megszűnik; ugyanúgy elveszti törvényszerűségét az, hogy csupán élő hajtás vagy virágok kerüljenek felhasználásra. A kultuszokban, a hivatali és a mindennapi életben, az egészségügyi-higiéniai eljárásokban, s természetesen az ezek által meghatározott alkalmakkor, hangsúlyozottan az étkezéskor, beavató alkalmakkor és a temetkezésekkor, az élő növény helyettesítése is elfogadott. A virágos rózsát helyettesítik a rózsaszirmok, a rózsaoajaj, a rózsakenőcs, a kenet, a rózsapor, amint helyettesíthetik az utánzatok is, legyenek azok akár festmények, akár faragványok, vagy akár például forgácsból összeállított (és kencékkel kezelt) rózsafarmájú díszek.

A rózsza vagy a rózsából készült szerek különlegesen fontosak: a fényűzés mindennapi formájának számítanak. *Anakreón Szerelmi párviadal* című négy sorosa a különleges alkalomhoz illő sajátos megjelenés igényét mutatja meg – s mellette azt is, hogy itt éppen Erosz, a koszorú és a szerelem egymástól elválaszthatatlan, s az alakzat központja maga a szerelmi vágy istene.

„Vizet adj, de bort is, ifjú,
hamar adj pazar-virágú
koszorút: ma még Erósszal
megyek én ököltusába.”

(fordította: Franyó Zoltán)

A rózsza más növényekkel együtt, egyazonos (de a növények által mégis árnyaltan jelzeten: összetett) helyzetre utalva már a homéroszi idők szövegeiben is előfordult. De a specifikációja révén önmagában is elég ahhoz, hogy az egyébként Aphroditéval vagy Erósszal jelölt szituációban az isteneket helyettesítse.

„Egy mirtuszágat vitt kezében és derűs
mosollyal egy pár rózsát, és a fürtje mind
nyakába hullt, beárnyékolta vállait.”

(Iambosz: *Neobulé*. Franyó Zoltán fordítása)

A szerelmi dalokban máshol is megnevezett mirtusz és a rózsza együttes jelenléte s a derűsen mosolygó személy, harmonikus érzésektől magabiztos, isteni eredetű érzésekkel telt, ezért önállóságra képes alakot jelenít meg (42) – de a vers arra is példa, hogy nemcsak koszorút, hanem leveles hajtásokat vagy akár egy szál virágot is használtak örömiük, üdvözlétük kifejezésére, esetleg önmaguk díszítésére a görögök. *Ibikosz* verse szerint – de ugyanerről, sőt az állatsírok ilyen megtiszteléséről *Longosz* is ír a *Daphnisz és Khloëban* (43) – állatokat is szokás volt koszorúzni, (44) másik versében pedig rózsaligetéről beszél, ahol öröme neveltek egy gyönyörű gyermeket. (45)

Egymástól elválaszthatónak találtuk azt a növényhasználatot, amelyben a növény egy istent helyettesít, s azt, amikor a növény az istenségtől olyan messze távolodik, hogy újabb, önállósulni kész jelentésre tesz szert, avagy a későbbi függetlenedésre alapot teremt. Ez utóbbiakban a növénydísz, a növényi díszítés mint tárgy s mint önállósuló funkció jelenik meg.

A növénnel való díszítés eredetét abban a hitben találjuk, amely szerint a mítikus alakok a hozzájuk rendelt növényekkel azonosak vagy egymással helyettesíthetőek. Az állandósult kapcsolatban a növények, avagy a növények feltűnő vegetációs formái előbb-utóbb az istenekre való utalásra szolgálnak – amint az tetten érhető a homéroszi munkákban az olajfánál: annak bármilyen megjelenése Pallas Athéné szellemét sejteti, s néhány esetben pedig az istennő sze-

Héraklés dionüszosi apothéozisa

Az i. e. 6. évszázadban készült vázaképet Andokidész készítette. Dionüszosz kezében kantharos van, s Athéné egy szál virágot nyújt át az ágyon heverő istennek.

mélyes jelenlétét teszi nyilvánvalóvá. De ugyanezt tapasztaljuk Dionüszosz és a repkény vagy a borostyán esetében, netán számos más állandósult kapcsolatban. Az istenek tulajdonságairól sokat árul el az is, hogy ezek a növények milyen morfológiai vagy éppen termőhelyi tulajdonságokkal rendelkeznek. Például Dionüszosz növényei feltűnően erdei, félműveket és árnyékok kedvelők (maga a szőlő is az erdők és ligetek liánja, szívós kúszónövénye) – szemben a többi istenével, akik inkább a szabadabb füves területek élőlényeivel tartanak kapcsolatot. Bármely növény, de megjelenésében ugyanolyan ambivalens, ugyanúgy kettős – egyszerre szakrális és profán – tulajdonságokkal felruházott, mint az az isten, amelynek éppen az attribútuma.

Kezdetben az istenek kíválsága volt a növényrészek által való kommunikálás: s az örök-életűek felől érkezett a halandók felé az információ. S jelentése volt a növény nevének is: ha más nem is, azonosította azt, akinek a birtokában volt, s némileg eligazított annak szándékáról. A növényrészek az istenek előfordulási helyén, a szentélyekben, az oltárokon jelennek meg aztán, majd azokon is – kezükben, fejükön, esetleg áldozat formájában –, akik az istenek elébe járulnak. (46) A vallási ünnepi alkalmakból kerülnek tovább, mintegy ugyanolyan értéket, formát jelképezve és továbbadva, a politikai, a közéleti s a családi és a társasági ünnepek (47) vagy éppen a megbecsült vetélkedések, (48) s a gyász formáságai közé, hogy aztán később ezek a formaságok már-már kizárólagos fontosságúakká váljanak. Hamarosan a rítusokkal, szabályokkal, szokásokkal átszőtt mindennapi életből, a halandóktól származott a növények általi jelbeszéd, s irányult a halhatatlanok felé.

A vallásos jellegű növényhasználatnak az élet minden fontosnak ítélt területére való szétterjesztésével párhuzamosan zajlik le az a folyamat, amelyben az egyszerű növényrészek helyére – akár gallyból, akár virágból, akár azok keveréséből és tobzódásából (49) – csokrok, (50) szirmok, (51) rafinált virágszönyegek, füzérszkek, majd nyitott és zárt koszorúk kerülnek. A növényi díszek kevert használata is szokásos.

Egy-egy virágot tartó istent látunk ábrázolni a különböző kerámiákon: Athéné nyújt át egy meghatározhatatlan növényt, vagy lótszvirágot visz egy másik női alak. Máshol leveles hajtás van a figura kezében, olajfaág hajol le a váza pereméről, vagy más, átellenes levélállású, hajlékony gally futja be az ágyon fekvő figurát. Dionüszosz pálcáján hosszan tekeredik egy leveles gally, amely akár füzér is lehetne, ha virágokból állna. Vannak vázák, amelyek szájába szálanként kell behelyezni a növény leveles vagy virágos hajtását – de az ilyen típusú díszítés már átvezet bennünket a növény- és virágcsokrok használatához.

Az ünnepeken való tömeges növényhasználat keleti formája a levelekből, gallyakból vagy virágokból való szőnyegkészítés – az érkező előtt a föld előzetes, szőnyegszerű díszítése vagy felszórása. Amint az oltárok növényekkel való behintése, a virágsszőnyeg görög használata kevésbé ismert; annál inkább majd a latinoknál, akik gyakran szórtak fűvet, mirtuszt, violát az oltárookra, terítettek a győztes hadvezérek elé vagy a lakomák padlójára és asztalára virágsszirmokat, s hullattak alá a mennyezetről rózsaszirmokat.

Füzért, mutatják a festmények, épületek belső és külső falainak, termeknek, oltároknak az ékesítésére használnak – s ezek lombból, egyfajta vagy többfajta virágból álltak, vagy éppen termésekből, gyümölcsökből, szalagokkal díszítetten. Füzér (52) lóg a táncoló hajában, kezében, s füzér van, amint *Euripidésznél* is olvasható, a halálba készülőkön, (53) a sírokon, halottakon, amelyek egyszerűbb formái (virág és gallydísz) az egyiptomi temetkezések is szolgáltatnak példát.

Elöl nyitott vagy teljes koszorút viselnek az istenek, vagy az isteni tetteket véghezvivők, vagy azok, akiknek azzal hízelegnek, hogy tettük isteni. A koszorúdísz tölgylombból, borostyánból, repkényből, olajfából, ciprusból, babérból – azaz zöld gallyakból – éppúgy készül, mint cserjék, félcserjék vagy lágyszárúak hajtásaiból: rozmaringból, mirtuszból, zellerből, petrezselyemből, avagy – mint láttuk felsorolásukat Démétér lánya elrablásakor – virágból is. Koszorút kap a harci győztes, de az élre került sportoló is, (54) az ünneplő, az isten elé járuló vagy szentségekkel foglalkozó, koszorút visel a szerelmes, a házasulandó és a halott, amint a vendégek és akár a sírkő is. Koszorút szegeznek a házra, (55) az ajtóra, (56) koszorút kap a vendég, s az, aki lakomázik.

Anakreón *Lakoma* című versét így vezeti be: „A fejünkön koszorúval / csupa drága rózsaszálból, / borozunk most mosolyogva” (Devecseri Gábor fordítása).

Aszklépiadász: Készülődés estére

„Menj a piacra Amüntaszhoz, Démétriosz, és végy
három tintahalat s tíz ragyogó kecségét,
végy rákot, görbét még (és számolj csak utána!)
éppen két tucatot, majd gyere, hozd haza mind.
Thaaboriszhoz menj majd hat rózsás koszorúért,
s hívd meg, mert az utad arra visz épp, Trüpherát.”

(Tóthfalusi István fordítása)

És koszorút visel az, aki bort vedel. Még a szeretett állatokat és növényeket is megkoszorúzzák.

Idővel nincs már olyan alkalom, amire ne készülhetne koszorú (57) – egyszeri használatra, s élő növény hajtásából, gallyból, virágból, akár szirmlevélből, hársfaháncsra fűzve, amely a rózsakoszorúnál vált, gyakorlati okoknál fogva, szokásossá. Koszorú készült tehát a Dionüszosz-ünnepek egyikére is, amint azt a klasszikus kori egyik szkolion részlete is bizonyítja: „...idd a bort velem, állj táncba, szeress, fonj koszorút velem... / ...Hej, lennék csak a legpirosabb színű rózsza / s egy édes lány keze tűzne ki szép hősínű keble fölé.”

Koszorú (Thészeusz és Ariadné Naxos szigetén, Attikai vázakép, i. e. V. század)

Kallimakhosz (i. e. 305–240 k.) *Bor mellett* című versének hulló rózsakoszorúja már a rózsza által megjeleníthető ellentétek egyik kedveltjére épít:

„Vendégünket rejtegetett seb gyötri: de búsan
sóhajtott, láttad, keble hogyan remegett,
épp amikor harmadszor ivott, s szírom-ejtve a rózsák
szép koszorújából földreperegtek, igen:
nagy tüzön ég, nemcsak sejtem, ti nagy istenek, így van:
tolvaj a tolvajnak jól kiveszem nyomait.”

(Devecseri Gábor fordítása)

Sztészikhosz verstörredéke kétséget kizárólag bizonyítja, hogy az ünnepeken egyidejűleg használták a virágszőnyeget, a koszorúkat és a füzéreket.

„Sok gránátalmát hajigáltak az úr szekérének a jöttén,
sok mirtuszlombot szórtak az útra,
friss koszorúkat, s hosszú füzérszám még ibolyát is.”

(Papp Árpád fordítása)

A koszorúhasználatot számos festmény és vázarajz mutatja, ahol a koszorú minden esetben erős szaggal vagy illattal rendelkező növényből fonódik, amilyen például a zsálya, ibolya, (58) a rózsza, a zeller, (59) a kapor (pl. Sapphó ajánlja ezt), rozsmaring, mirtusz, olajfa, vadcitrom, avagy éppen a fenyő, a ciprus, a babér. Mindez azt mutatja, hogy a görögök a fejükre koszorút nemcsak azért tettek, mert elirigyelték az istenektől, nemcsak azért, mert egy-egy pillanatra isteneknek akarták magukat érezni, hanem mert az illóolaj-tartal-

mú koszorú az átfült, izzó és izzadó fejet, párolgása által lehűti. E hűtés magyarázatul szolgál arra a képzetre, miszerint a mulatozók azért viselnek boriváskor rózsakoszorút fejükön, hogy borgőzös állapotban ne fecsegjék ki a titkokat, vagy ha elkotyogják, akik meghallják, ne adják azokat tovább! A rózsakoszorú tehát a kijózanítás eszköze, amint a koszorú a méltóságé, a tiszteletadásé – tehát a megfontoltságé is, amely fontos görög erény.

Meleagros (i. e. 1–2. sz.) rózsahasonlatában azonban a borivás hervatag koszorúja és az elhagyott-megcsalt szerető szerelmi bánata illeszkedik egymáshoz – s ezzel éppen arra ad példát, hogyan is rendeződnek időről-időre át a rózsához fűződő toposzok, új és még újabb jelentési lehetőséget adva a motívumnak.

„Tölts, és mondd a nevét, hogy Dórika, Héliodóra,
újra és meg újra, keverd borba a drága nevet,
s tedd a fejemre a tegnapi rózsafüzért: noha hervad,
emlék tőled. reá: tedd a fejemre szegényt.
Ő is sír, szerelem virága, siratja, hogy elment
Heliodóra: ma már más öleli – soha én!”

(Szabó Lőrinc fordítása)

A koszorúkat átfonó szalagok, amelyeket rózsaszaggal, illóolajjal, kenőccsel itatnak át, egyszerre mutatják a higiéniai és a szépeészeti-illatszerhasználati lehetőségeket.

Az élő, egyszer használatos, nagyon rövid ideig viselhető növénykoszorúk mellett az aranyból, papiruszból, fából, esetleg a szárított és preparált növényekből készültek is megjelentek. A virágkoszorúk jelentősége azonban nem csökkenhetett, hiszen a szabadban szedett virágok felhasználása mellett a koszorúnövények termesztése az i. e. 5. századtól válik ismertté. (60) *Epikureosz* kertje – az első athéni kertek egyike – arra szolgált, hogy a önmaga virágszükségletét, és persze a rózsákat, megtermelje benne.

A virágdíszek, így a koszorúk is – mindezek következtében – közvetlenebb jelképi értékkel is bírtak. Amint a az illatszerkészítmények használata is; ámbár egészségügyi, higiéniai és gyógyászati eredetűek, egyúttal megtisztelik velük az ünnepeket is (ezért természetesen fényűzően használhatók). A konkrét, illóolaj-tartalmú vagy más jellegű íz- és szaganyagot tartalmazó szerek olajként, kenőcsként, porként, füstölőszerként, sőt fűszerként való használata lehet jelképes is. *Szémonidész* indoka a vendégvárás.

„Bedörzsöltem magam szagos kenőccsel és jó kámforszesszel is, mert vendég érkezett.”

(Franyó Zoltán fordítása)

A piperkőc asszony (*Szémonidész: Az asszonyok*) versében már a másik végletet említi a költő:

„A finnyás, szépsőrényű ló nemzette azt
a nőt...

(...)

Egész nap mosdik, hogy ne lepje el piszok,
és megkenekszik háromszor is, öt százszor is;
a haját mindig kibontva hordja, mint sőrényt,
virágokkal diszitve árnyas sátorát.
Úgy szemre tetszetős fehér nép...”

(Kerényi Grácia fordítása)

A szerelmi légyottokra készülve, szokásos alkalmazásra utal *Arisztophanész* a *Nők a békéért* soraiban:

„MÜRRHINÉ: Kivánsz tehát – kenőcsöt?

KINÉSZIÁSZ: Jaj, Phoiboszra, nem!

MÜRRHINÉ: De Aphroditéra, megkapod, ha kell, ha nem. (*Kifut*)

KINÉSZIÁSZ: Bár öntené ki azt a kenőcsöt Zeusz atyám!

MÜRRHINÉ: (*visszajön az illatszerrel*) Most nyújtsd ki szépen a kezedet és kenekedj.

KINÉSZIÁSZ: Ez a kenőcs, jaj, nem illatozik, édesem, csak késlekedésszaga van, nem nász-illata.

MÜRRHINÉ: Jaj, rhodoszi kenőcsöt hoztam, ó, én ostoba.”

(*Devecseri Gábor fordítása*)

Az ünnepélyek, ünnepségek természetes velejárója a virágkoszorú és a különböző illatanyagú krémek, (61) tisztálkodó szerek vagy a füstök – mértéktelenné tünő – használata. (62) Az i. e. 5. században a pompakedvelés jeleként ír a pomádékról *Xenophanész* *A fényűző kolophon* munkájában:

„Egykor a lúdektől ellesve az ostoba pompát –
(...)

talpig bíborosan tódult ki a térre temérdek
számban – nem kevesebb, mint ezer ember együtt,
pávaként, piperés hajjal pompázva: köröttük
bűbajos kenetek jószaga lengedezett.”

(*Kárpáty Csilla fordítása*)

Rhuphinosz (i. e. 2. század) epigrammaköltő rózsahasonlatai mintegy összegezik a görögség rózsafogalmának tartalmát. A rózsza a testiség, természetesen ambivalens (63) jelképévé válik, s csak távolról emlékeztet az istenek évezreddel korábbi, ambróziával locsolgatott, fenséges, harmatozó virágára. Holott ugyanaz a rózsza ez mégis – hiszen továbbra is a szerelem, a szerelmi boldogság, az életöröm jelképe, csak éppen a rajta ülő harmat, nem a korábbiakban megszokott harmat.

Vetélkedők

„Versengtek hárman: Rhodopé, Melité s Rhodokleida
kértek, ítéljem meg, hogy melyikük remekebb.

Hárman, amint az a három nagynevű isteni asszony
illatosan, frissen, meztelen álltak elém.

Első volt Rhodopé, kedves hasadéka kivillant:
szélben kétfele hullt tűzszirmú rózsacsokor.

Majd Rhodokleiaé csupa fény, csupa láng, csupa kristály,
mint templomban emelt isteni hála-csokor.

Harmadikuk keze sem fedhette viharteli, duzzadt
partu folyómedrét, hisz kicsi volt az a kéz.

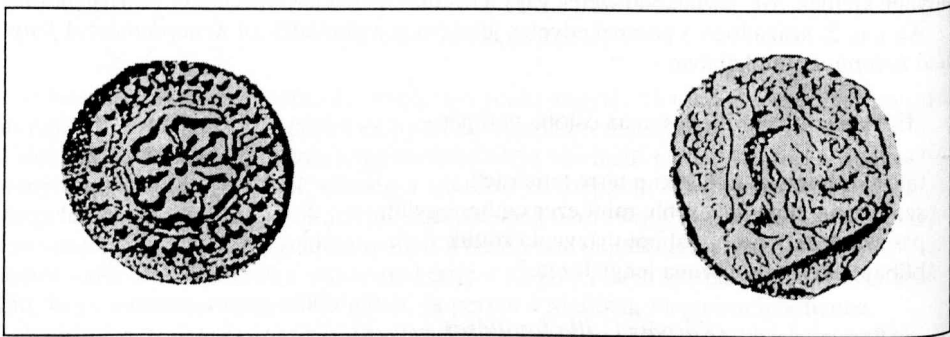
Mit tegyek? Emlékeztem a szörnyű sorsú Pariszra
s mindhármójukat ott megkoszorúztam ezért.”

(*Orbán Ottó fordítása*)

A görög rózsák – mint szimbólumok

A mitológiában és az abból táplálkozó művészetben rendkívüli szerepre szert tevő rózsza a görögök hétköznapi életének minden terén jelen van: ez a rózsza a megbecsülés, a rajongó tisztelet, az ihletettség és az érzelmegzaldagság, valamint a sokféle ellentmondást magába foglaló, éppen ezért heves szerelem kifejezése.

A rózsza korán jelképpé válik, s még csak nem is csak a művészetekben. Szolón (i. e. 640–560) törvényeiben azt mondja, hogy azoknak a lányoknak, akik már elvesztették a szüzességüket, tilos rózsakoszorút viselniük; így feltételezhetjük, hogy ezen dísz a többi lánynak volt fenntartva, s éppen ártatlanságuk kifejezésére. A tisztaságot és az érintetlenséget a fehér rózsza, a szexuális örömet, a vágyat a vörös rózsza jelenti – immár a minden napokban is, és ezen értelmzéshez megtalálhatóak a maguk patternjei is. Sztészikhorosz, a kardalok szicíliai költője kortársaival egyetemben a lakomák és mulatozások jelképének tudja a rózsát. Több szigeti pénzen rózsadísz jelenik meg; ilyen látható a rhodoszin is (64) – Rhodosz a rózsatermesztés egyik központja, Kerényi Károly megerősíti, a sziget a nevét is a rózsáról kapta.

Rhodoszi érmek, rózsabrával

A rózsza egyszerre tartozik a olümposzi világhoz, az alvilághoz és az emberi élethez – így ugyanazokkal a tulajdonságaival egyszerre vállalkozik a három, görögök által létezőnek tartott világ jellemzésére. S mert a rózsának nem találtak olyan tulajdonságát, amely ezer meg ezer – még ha nem is egyforma erősségű – szálon ne kötődött volna az emberi világ praktikus részéhez, mind a medicinához, mind a táplálkózshoz, a díszítések által előtérbe kerülő komfortérzethez, avagy a kereskedelemhez, a rózsák kultusza hosszú évszázadokon át nemcsak hogy fennmaradt, hanem erősbödni is látszott. A görög bölcselek természettel kapcsolatos munkássága pedig jelzi: az élet, az élő anyag egyik kritériumának a szaporodást, a szaporodási képességet tudják – merthogy a rózsza a görög kultúra kezdeteitől fogva a szerelem, az emberi szexualitás jelképe, a rózsával kapcsolatos tudás a mindennapi, a művészeti gondolkodáson kívül megjelenik a bölcseletben is. Annak ellenére, hogy a virág – azaz a növény szaporító szerve – megismerése elég kései görög eredmény, s a görög természetbölcselek egyébként sem láttak kapcsolatot a növényi szaporodás és Aphrodité, a szerelem istennője vagy Démétér között. Azonban az ember szerelmi életét elég fontosnak és természetesnek találták ahhoz, hogy vele együtt a hozzá kapcsolódó rózsza és jelentésköre folyamatosan funkcionálhasson.

Mindezt árnyalja, hogy a görögség rózsája keleti eredetű: s onnan is több útvonalon érkezett. A mediterrán civilizációk egyik korán megjelent vonása a polikulturalitás, amely a táplálkózási és az egészségügyi ismeretek elterjedését erőteljesen meghatározza. De a görög virágkultusz a latinok felé tovább is származik – így ez a kertészeti kultúra egy élő folyamat része is.

A rózsához fonódott sokféle szimbólumot szinte számba tudjuk venni az *Anakreóni dalok* egyikében:

A rózsáról

„Koszorúhozó Tavasszal
zengem én a nyári rózsát:

virágzási idő

ti is ezt tegyétek, társak:

illat (illóolaj)

lehet ő az isteneknek,

pompás megjelenés

gyönyör ő a földieknek,

Khariszoknak éke édes

Szerelem virágkorában,

Aphrodité növénye

vidul is felette Küprisz.

A regék róla regélnek,

szeretik szívből a Múzsák.

Milyen édes is, ha téped

a tövis-beszegte úton,

milyen édes is, ha őrzöd

a puha kézzel melegíted

Erosz illatos virágát.

Erosz virága

lakomai szerep

A dalosnak is gyönyört ad

lakomákon, asztaloknál,

Dionüszosz-ünnepekkor.

Dionüszosz növénye

Mi lehetne rózsza nélkül?

Hisz a Hajnal ujjá rózsás,

hisz a nimfa karja rózsás,

s a Küthéra teste rózsás,

ahogyan dalolva mondják.

antropomorf jelek

medicinai szerep

A betegnek édes illat,

balzsamozó szer (l. *Iliász*, XXIII.)

a halottat is megóvja;

a futó időt legyőzi:

hisz a rózsza bárha agg is,

lehe édes ifju illat.

Nosza mondjuk el, mikép lett:

mítosz

hogy a kéksugáru habból

csupa-harmat Aphrodité

a világra hozta Pontosz,

s csatazajverő Athéné

született a Zeusz fejéből,

s remegett egész Olümposz:

a csodásvirágu rózsát

ugyanakkor adta Földünk,

a sok-ékű szép szülöttet.

S hogy az istenek barátja

legyen ez, reá a nektárt

csöpögtette – és kiserkent

a tövis közül a Bakkhosz

gyönyörű örök virága.” (65)

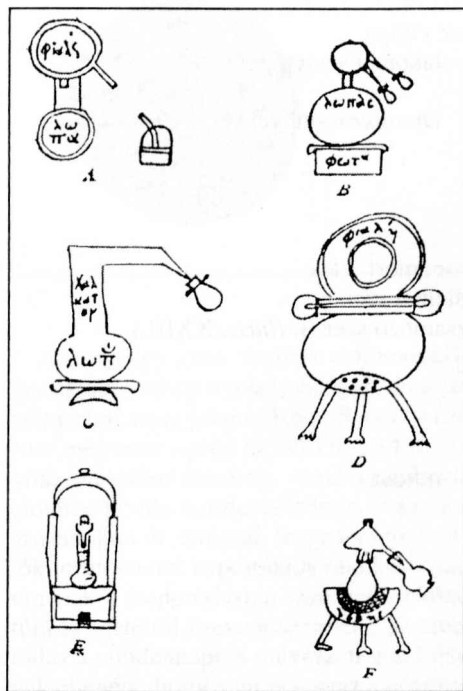
E dal születése előtti időkből származik *Hérodotosz* (i. e. 480–425) feljegyzése, amelyben arról tesz említést, hogy a frig király környezetében a szokásostól eltérő tulaj-

donságú rózsát gondolnak. A „történetírás atyjának” nevezett, szülővárosából száműzött Hérodotosz egy szokatlanul sok szirmú, feltűnő tulajdonságú rózsza virágzását írja le a mai Macedonia területének egyik városában (66): Mídász fiának a kertjében, ahol rózsákat nevelnek, valamennyinek hatvan szirma és páratlan illata van. (67) És e szöveg bizonyítja, hogy mind a sok szirm, mind pedig az illat olyan tulajdonsága ennek a virágnak, amely fontos volt a görögök számára – annyira mindenképpen, hogy a növényt kertben ápolják s feltehetően félve őrizték és szaporítsák is. A rózsza kertészeti gondozásának okát az élénk szirmlevelek és az intenzív s maradandó illat számtalan felhasználási lehetőségé adja.

A sokszirmúság és a feltűnő illat három rózsafaj kultúrába vonását jelentheti: a *Rosa gallica*-ét, a *Rosa damascena*-ét, illetve a *Rosa alba*-ét. A rózsaoilaj előállításához nagyobb mennyiségű virág tömegesen termő szirmaira van szükség – s e szer használatának növekedése a növényvel szemben támasztott igényt is megemeli. A rózsaoilaj előállítására ekkor még két eljárás ismert: vagy finomabb növényi olajba – amilyen például a mandulalé vagy a szeszámé – áztatták a szirmokat, amíg azok át nem vették az illatot és a színt, vagy pedig a szétzúzott virágszirmokat vízbe tették, s a víz színéről idővel lementék vagy leszívták a felgyűlő olajcseppeket. Bár a desztillálás a sumérok és az egyiptomiak (68) által is ismert és művelt eljárás, a rózsaoilaj ilyenén – vízhűtéses – előállítása a jóval későbbi kora-renaeszansz idő technológiája.

Később Theophrasztosz (i. e. 371–287), majd az idősebb *Plinius* százlevelű rózsát említ, amelyet ma *Rosa centifolia*-ként nevezünk meg. E rózsza igen nagy számú szirmáról kapta a nevét – amint ma is ezért viseli, ámbár a mai változatai 16. századi és hollandiai eredetűek, és semmiképpen nem állnak származási kapcsolatban a Theophrasztosz jóvoltából megjelenítetttel. A sokszirmúság kritériummá válásának újabb bizonyítékán kívül azonban értelmezhetetlen az a kérdés, hogy e növény nem azonos-e a Hérodotosz által jelzett növényvel, s vajon a százszirmúság nem más, mint a sokszirmúságot jelentené-e?

Theophrasztosz *Historia plantarum* című kilenc könyvnyi munkája az első rendszeres növénytanai dolgozat. *Arisztotelész* tanítványa a növények természetét, eredetét és életviszonyait vizsgálva jut el oda, hogy az európai kultúrákban immár megnevezhetővé válnak a növényi test részei. Ő az, aki az első komoly kísérletet teszi a növények rendszerezésére. Eljárása diszotomikus, s négy csoportot különít el: a fák, bokrok, cserjék és füvek halmazát, s mindegyiken

Hellén-egyiptomi eszközök M. Berthelot: A régi görög alkímisták gyűjteménye c. könyvből

belül külön vizsgálja a vadon élő és a termesztett növényeket, így a rózsát is. A díszítésre használt növényeket pedig aszerint osztja ketté, hogy a levelüket avagy a virágukat használják-e föl. A rózsákkal kapcsolatosan Theophrasztosz leírja, hogy azok leginkább ötszirmúak, némelyek 15–20 szirmlevelűek, ritkább esetben azonban százlevelűek is lehetnek.

Theophrasztosz, az athéni peripatetikus iskola szervezője, botanikai vizsgálatai érdekében a Lükavettosz oldalában saját kertet készít, amelyben a rózsák mellett egyéb virá-

gokat és veteményeket természet, ilyen például az ibolya, a kardoska vagy kardvirág, a pünkösdi rózsza, szellőrózsza, menta, mák, majoránna. (69) A rózsatermesztésre két módot is javall; az egyik – az általa ismert – a mag csíráztatása, a másik pedig a hajtás dugványozása. Tudja, hogy a dugványozásnak gyorsabb és hatékonyabb eredménye van, hiszen ez hamarabb vezet az elődhoz hasonlatos tulajdonságú növényre, s a növény is erőteljesebb növekedésű lesz, s elmagyarazza a az Egyiptomban élő rózsák virágzási időszakait.

Százlevelű rózsza (*Rosa centifolia* L.) képe a Dioszkoridész kódexben
(Codex Vindobonensis Medicus Graecus I. fol. 282., 512-ben készült másolat)

De nem csupán a természetbölcseletnek van féltve nevelt kertje Athénban. *Epikurosznak* (i. e. 341–270) is saját kertje van, amelyben koszorúnövényeket termel, rengeteg rózsát, hogy saját és tanítványai részére mindig legyenek, s benne növekedjenek a virágok és az illatos fűvek, fűszerek. Ilyen magántulajdonban lévő kertek telepítésére és ápolására – talán a helyhiány miatt – a városok polgárai nem gyakran vállalkozhattak, nem sokuknak adódott módjuk saját illatszerük, gyógyszerük, díszítőszerük és ajándékaik megtermelésére vagy elkészítésére – azokat leginkább megvásárolták, az i. e. 5. századig a vadon termesztett, azután pedig a város körüli gazdaságokban tömegével előállított, egyre jobb minőségűvé váló árut. Az, hogy a kertekben a koszorúba – pontosabban bármilyen formájú és felhasználási céllal készített díszbe – szánt növények együtt nevelkednek az illatszereket, füstöket, porokat, fűszereket adókkal, szintén arra mutat, hogy mindannyian eredeti (higiéniai) funkciójuk szerint estek azonos elbírálás alá, s hogy akkor ön-maga a szépség nem sokat nyomott a latban.

A Hippokratésznek (i. e. 460–?) tulajdonított, bár az alexandriai szerkesztők által összegyűjtött hippokratészi *Gyűjteményben* semmilyen orvosságba vagy szerbe nem javallnak rózsát vagy rózsaszármazékot, ugyanakkor az egyiptomi és indiai eredetű orvosságok és a patikaszerek között számos, máshol a rózsával együttesen használt növény fordul elő, amilyen az izsóp, ciprus, babér, szurokfű, ánizs vagy repkény. (70)

A rózsák egészségügyi és kozmetikai felhasználását, nyilvánvalóan évszázados előzetes ismeretek felhalmozódásaként, majd csak a leíró növénytan és gyógynövénytan leggazdagabb ókori munkájában, *Dioszkoridész Az orvosi anyagokról* (71) című anyagában találunk, amely a mediterráneumra vonatkozó görög farmakológiai ismereteket mutatja be – kb. ötszáz növényfaj segítségével – a római császárkorban.

A rózsaoilaj készítéséhez az összezúzott szirmokat finom faolajba keverték s a leszűrt folyadékba ismét virágokat raktak. A hétszer elvégzett illóolaj-kivonás eredménye volt a rózsaoilaj – s ezt használták fel a medicinában. A rózsa (egészségügyi szempontból) hűsítő hatására Theophrasztosz és Dioszkoridész többször hivatkozik irataiban – de ez a szerepe a borivászatok alkalmazott rózsakoszorúnak is.

Díszkertről, amelyben külön ágyásban helyezkednek el a különböző időszakban nevelkedő s virágzó növények, s nincs más funkciójuk, csak a dekorativitásuk általi díszítés, sokáig nem esik szó: az a hellenizmus jelensége lesz. Amint a hellenista tudósok jellemzője, különösen az alexandriaiaké lesz a szenvedélyes élőlénygyűjtés, a theophrasztoszi alapokon nyugvó – de mégiscsak tudományosnak nevezhető – rendszerezés, s a botanikus kert-szerű gyűjtemények fenntartása; de mindezek már a köznapi gyakorlattól meghatározott csoportosításoktól is elvezetnek egy általánosabb, bölcseletibb felé.

Nem annyira a kertkultúra, mint az Adoniszhoz fűződő mítoszok eredménye az Adonisz-kertek készítése és időszaki ápolása. Díszes kerámia, vagy fémedényekben – amelyek a ma használatos cserepek és konténerek elődei – gyorsan virágzó kora tavaszi növényeket neveltek, köztük hagymásokat, gumósokat, apró termetű rózsákat, amelyek az isten s a természet megújulására, gyors elszáradásuk pedig Adonisz halálára, a természet örök körforgására emlékeztette a görögöket. Mindenesetre a rózsák Adonisz-kerti használatában a növénynevelés és a mitológia virága ugyanaz. A rózsa itt ugyanúgy szimbólumként jelenik meg, mint máshol, amelyre számos példát látunk a görög mítoszokban, a művészetben s különösen a költészetben.

A rózsa sokértelmű duális szimbólum – és saját termesztési kultúrával rendelkező növény. A dokumentumok alapján három fajról lehet vélni, hogy jelenlétükkel kiteljesítették a görög népek életét: a *Rosa gallica* (ugyanaz, melyet némelyek szerint a knósszoszi freskón látunk!), a *Rosa damascena*, illetve a kettős alakú *Rosa alba*, melyek hasonló tulajdonságúak. A *Rosa centifolia*, a nagyon sok szíromlevelet viselő virágú rózsa, abban a formában, amelyet a napjainkban ismerünk, valószínűleg nem lehetett a görögösek, s a mediterráneum virágként használatos növénye, mert újkori származék.

Jegyzet

- (1) SCHÖNFELDER, INGRID ET PETER: *Guide de la Flore méditerranéenne, Ha-tier*. Editions SA, Fribourg 1988.
- (2) John Griffiths szerint. = *The atlas of mysterious places*. Szerk.: DEVANEY, CAROLE-MORGAN, PIPI. Marshall Editions Limited, 1987.
- (3) = PHILLIPS, ROGER-RIX, MARTYN: *The Quest for the Rose*. BBC Books, London 1993, 13. old.
- (4) Az eperlevél fonnyadtan vagy megszártva rózsailatú. Az imádságoskönyvekben való előfordulása, amely a szerző szülőfalujában, Monostorpályiban mai napig előfordul, éppen ezzel indokolható. E tapasztalat egyébként csöppet sem kézenfekvő – legalább olyan éles megfigyelőkészséget igényelt a felfedezése, mint az, amely eredményeként a kékliliom vagy nőszírom (*Iris germanica*) gyöktörzsében rátalált az ibolyailatra. Az eper őse a lombdőlők aljnövényzetének tömegesen előforduló faja – s így a ligetesek, erdőszélek növény-társulásában is gyakori. Így van átfedése a rózsafajok előfordulási helyével.
- (5) RITOÓK ZSIGMOND-SARKADY JÁNOS-SZILÁGYI JÁNOS GYÖRGY: *A görög kultúra aranykora*. Gondolat Könyvkiadó, Bp. 1984, 16. old.
- (6) ENDREI WALTER-MAKKAI LÁSZLÓ-NAGY DÉNES-SZÜCS) ERVIN: *Ember és technika*. Tankönyvkiadó, Bp. 1987, 130–132 old.
- (7) Kréta és Mükéné. = *Az antik világ. A művészet története*. Corvina, Bp. 1970.
- (8) BENNET, EMMET L. JR.: *The Olive Oil Tablets of Pylos*. 1955.
- (9) PHILLIPS, ROGER-RIX, MARTYN: *The Quest for the Rose...*, i. m.
- (10) HOMÉROSZ: *Iliász*. XXIII. 183–186. old.
- (11) Uo., XXIV., 587–590. old.
- (12) IAKOVIDIS, S. E.: *Mycenae-Epidauros*. Ektodike Athenon S. A., Athens 1996.
- (13) Devescseri Gábor: Utószó. = Homérosz: *Odüsszeia – Homéroszi költemények*. Magyar Helikon, Bp. 1971.
- (14) Az olajfa kettős jelentését példázza a phaiák király kertjének leírása: ahol e növény biológiai tulajdonságai révén a régen tartó gazdagság, jólét jele, de azt is mutatja, hogy a terület Pallasz Athéné jóindulata alá tartozik:
- „Kívül az udvaron, ajtóhoz közel, áll a gyümölcsös,
négyholdas nagy kert, körülötte sövény tekerőzik.
Benne virágzó szép terebélyes fák növekednek,
gránátalma, körte, s az alma, a drágagyümölcsű:
s édestermésű fügefák, viruló nagy olajfák.
És a gyümölcs sose pusztul e fákon, nem szünik érni,
télen, nyáron, az esztendőn át : fú szakadatlan
ott a Zephír, s egy termést sarjaszt, másikat érlel.
Körte a körte körül puhul, érik, alma az almán,
szőlőfürtre a szőlőfürt, füge nő a fűgére.
Düstermésű szőlőskert is sarjad előtte...”
- (HOMÉROSZ: *Odüsszeia*, VII., 212–222. old.)
- (15) Ha bármely eszköztől kiderül, hogy például olajfából készül, biztos lehet az olvasó, hogy Athéné isteni gondviselésének jelével találkozott. Az *Odüsszeia* V. énekének 266–299. sora Athéné szent fájának használatával a sorsfordítás előjele, hiszen szigetről Kalüpszó isteni utasításra elengedi utazni szeretőjét, aki a halhatatlanság ígérete ellenére is családja után sóvárog:
- „S így rendelte a hőszívű Odüsszeusz hazatértét:
nagy fejszét nyújtott neki át, markába beleillőt,
kétélűt, éreből készültet, melybe a pompás,
ékes, olajfából faragott nyél jól beleillett.”
- Az olajfából készült nyél – ámbár az valóban erős és tartós – azért különös, mert éppen Homérosz az, aki megjegyzi, amint arra *Priszter Szaniszló* utal (*A hűsös som*. Akadémia Könyvkiadó, Bp. 1990), hogy értékes szívós faanyag miatt éppen belőle készítették a nélkülözhetetlen lándzsá- és dárdayeleket.
- (16) HOMÉROSZ: *Odüsszeia*, V., 497–503. old.
- (17) „...mígnem a nagy barlanghoz elért, hol a nimfa
élt, az a szépfonatú: s őt otthon lelte lakában.
Tűzhelyc nagy lánggal lobogott, és szerzte szigetén
cédrusok és hasadó tujafák jóillata szállott,
míg égtek: s bent két hangján danolászva a nimfa
járt a szövőszéknél és szótt, vesszője arany volt.
Kétoldalt viruló erdő állt sűrűn a barlang
mellett, nyárfa meg jóillatú ciprus,
rajta a szárnyaikat táró madarak raja fészkelte...”
- (HOMÉROSZ: *Odüsszeia*, V., 58–65. old.)

Illetve:

„Körben a zsenge mezők violával, petrezselyemmel
tarkáltak.”

(Uo., 72–73. old.)

(18) Pl.s mígcsak a rózsásujjú Hajnal nem közelített...”

(HOMÉROSZ: *Iliász*, XXIII., 109. old.)„És hogy a rózsásujjú Hajnal kélt ki a ködből
nagyhirű Hektór máglyája köré seregelték...”

(Uo., XXIV., 788–789. old.)

(19) „S még színarany korsót is adott nek síkos olajjal,
szolgaleányaival hogy a parton megkenekedjék.(HOMÉROSZ: *Odüsszeia*, VI., 79–80. old.)

...Arész thrák földre rohant el,

és Küprosba suhant a mosolyszerető Aphrodité,
hol már várta Paphoszbán berke s az illatos oltár.”

(Uo., VIII. 360–362. old.)

(20) *Homéroszi himnuszok III. Déméterhez.*

De ugyanebben a himnuszban ezt a jelenetet így mondja el Perszephoné, pontosan felsorolva ismét a tavaszi rét egymás mellett nyíló virágos növényeit:

....játszottunk s a kezünkkel téptük a drága virágot,
szép sáfrányt, jácintot s nőszirmot, vele együtt
bimbózó rózsát liliummal, látni csodás volt,
s nárciszt: mely sáfránysárgán nőtt akkor a széles
földből, nyúltam utána örömmel, a föld pedig ekkor
megnyílt...”(21) *Homéroszi himnuszok V. Aphroditéhoz.*(22) *Homéroszi himnuszok IV. Aphroditéhoz.*(23) *Athénaiosz*, XV. 682 D.F. = Homérosz: *Odüsszeia*–Homéroszi költemények. Bibliotheca Classica, Magyar Helikon, Bp. 1971.(24) *Az Odüsszeia* nyolcadik énekében, amikor a hős a phaiákok földjén Démodikosz édes hangú lanton kísért történetét hallgatja, arról szerezhet tudomást, hogy „nászra miként lépett Átész s koszorús Aphrodité” (267. old.).(25) BIEDERMANN, HANS: *Szimbólumlexikon*. Corvina, Bp. 1996.A szerző szerint a galamb a sas és a holl által képviselt tulajdonságok ellentéteit jeleníti meg, s erre az antikvitásból *Horatius*, *Martialis* és *Iuvenalis* példáit hozza fel bizonyítékkul. Szerinte a galamb jelképe az i. e. 4. században kerül át a görögökhöz, amelyet Aphrodité szent állataként tisztelnek tovább.

A galamb számos más alkalommal jut még szerephez: Adonisszal, Érosszal, a dononai jósnőkel is. Tojásának, húsának szerep jut aphrodisiacumként, húsának, vérenek, ürülékének pedig a szexuális betegségek gyógyításában. A galamb és a rózsza közeli kapcsolata a Hamupipóke meséjében is látható.

(26) = KERÉNYI KÁROLY: *Görög mitológia*. Gondolat, Bp. 1977.

(27) Feltűnő lesz e jelenet hasonlatossága a mandragóra növény keletkezését magyarázó – középkori – történetekkel: az akasztott férfiak halála pillanatában bekövetkező erekció következményeként keletkezik. A mandragóra szerelmi ügyekhez szükséges boszorkányszer.

(28) Nagyjából hasonlóképp mondja el *Ovidius* a *Methamorphoses* Venus és Mars történetében (IV. 167–270) a tömjén teremtését is. Itt is látható – akár a növények esetében –, hogy az azonos használati mód képes összehozni a különböző eredetű anyagokat. Azaz az illatanyagoknál – mirhánál, tömjénnél – fontosabb az a helyzet, amelyben az illatszerek szerepelnek.„Mennei nektártól átjárt szép teste a lánynak
foszlik szerze – s a föld illatban fürdik e testtől;
hantjának mélyén lassan gyökeret ver a tömjén,
szára ered, végül kimered csúcsával a sírból.”(29) RÁPÓTI JENŐ–ROMHÁNYI VILMOS: *Gyógyító növények*. Medicina Könyvkiadó, Bp. 1980.

A szerzők szerint: „Gumiresina myrrha: Arábiában és Afrikában honos fák, a Commiphora-fajok kérgének gyantájáraiban képződik vagy bemetszések helyén folyik ki és a levegőn megszárado mézgagyanta. Dió nagyságú, sárgás-vörösesbarnás, illatos, esetleg lukacsos darabok. Tartalmaz: illóolajat, gyantát, gumit, keserűanyagot. Leginkább külsőleg foghúsgyulladás ellen, toroköblögetőkhöz, füstölőkbe, fogporokba, szájjavizokba, hullabalzsamozásra használják.”

(30) *Biön*, az i. e. 1. évszázadban élt bukolikus költő rózsákról és szellőrózsákról tud. *Adonisz siratása* című költeményében írja:

....ahogy ontja Adonisz

teste a vért, és könny és vér virágzik a földön.

Vérből sarjad a rózsza, s a könnyből a bús anemóné.”

(31) KERÉNYI KÁROLY: *Görög mitológia*. i. m., 45. old.

(32) Ua. 31.

(33) KERÉNYI KÁROLY: *Görög mitológia*. i. m.

(34) *Homéroszi himnuszok*, II. *Déméterhez*.

(35) Ua., 32.

(36) „Asszonyok őrijtője, Bevarrott, légy kegyes; és mi költők, véled kezdjük a dalt s végezzük: téged elfeledő nem is emlékszik soha ünnepi dalra.”

(*Homéroszi himnuszok*, VII. *Dionüszoszhoz*. *Devecseri Gábor fordítása*)

E részlet szerint a költőkre és költészetükre is már akkor nagy hatással volt Dionüszosz, amikor a szájhagyományt felváltva, épp hogy elkezdődik az írott poézis.

(37) ANAKREÓN: *A rózsához*. *Devecseri Gábor fordítása*. = *Preisendanz, K.: Carmina Anacreontea*, 44. old.)

(38) NÉMETH GYÖRGY: „*Sappho nostra*”. = *Szapphó femmaradt versei és töredékei görögül és magyarul*. Helikon Kiadó, Bp. 1990.

(39) Ezt a verset is, amint az idézett korábbiakat, I.: *Szapphó femmaradt versei...* i. m.

(40) Franyó Zoltán fordítása. = *Görög költők antológiája*. Szerk.: *SZEPESSY TIBOR*. Európa Könyvkiadó, Bp. 1982.

(41) Az i. e. 1–2. század költője. *Meleagrosz* például a tavasz megénekelésében a hangsúlyt nem a mitológiai toposzokra hanem a természeti – hasonlóan konvencionális – képekre fekteti.

...Zöld pázsit-koszorút ölt kék hegyek orma magára,

bomlik az ágon a rügy, minden fa ma új levelet hajt.

Jó harmattal a fűnélélő Nap itatja rétet.

rét iszik és kacag is, míg felpattannak a rózsák.”

(*Trencsényi-Waldapfel Imre fordítása*)

De a *Nyíl a fehér szekfű*... kezdetű vers is hasonló viszonyrendszert mutat: a lány-rózsá hasonlatot nem erősíti semmiféle mítoszi háttér.

„Nyíl a fehér szekfű, nyíl már az esőbe szerelmes

nárcisz, nyílnak már a hegyi liliumok.

Nyílik már a leány, rózsák rózsája, s a szívben

a fiatal vágyak drága virága kihajt.

...Óh ragyogó, zöldfürtű mezők, de hiába nevettek!

Szebb csokor ő, mint méz-illatú bokraitok.”

(*Babits Mihály fordítása*)

(42) A házi isteneket mirtusszal és rozmaringgal koszorúzzák majd a rómaiak. Amíg a rozmaringgal nyilvánvalóbb alvilági kapcsolata van, a mirtusszal kevésbé. De a házasságkötéskor szokásos mirtuszágacska szükségképpen a lányság halálát is jelentheti!

Egyébként Ovidius mondja majd, hogy az ünneplők rozmaringgal, rózsával, ibolyával szokták koszorúzni *magukat*, s ennyiben magabiztosságuk is látható.

(43) „Megkoszorúztá dajkája, az anyajuh sírját is, ahová Drüasz vezette el...” – 4. könyv, *Dérshy Mihály fordítása*.

(44) „Ma megint szerelemmel ígéz meg Erosz

epedő buja kék szeme: Kúprisz erős

hálóbába ránt be csalóka varázsa,

s nincsen előle menekvés.

Már úgy remegek, ha felém közeleg,

mind diadalkoszorúsan a ló, ha kivénül, alig mer

iramló kocsival kirobogni a pálya felé.”

(*Ibikusz: Erősz*. *Franyó Zoltán fordítása*.)

(45) „Eurüalosz, csuda-sarja kecses Khariszoknak,

gyönyörű gyermeke széphaju Hóráknak,

Küpsz s a méz-szemű Peithó

rózsáligetben öröme neveltek.”

(*Ibikusz: A szép Eurüalosz* *Franyó Zoltán fordítása*)

(46) „S isteneit, kik e földet örökké

bírlák, babérdíszes áldozattal

tisztelje ősi szokás szerint a nép...”

(*Aiszkhülosz: Hálaadó ima*. *Kerényi Grácia fordítása*)

(47) *Ión Fohász*: *Dionüszoszhoz* versében például a borivással összefüggő alkalmak közül nevez meg néhányat, ahol a borozók megkoszorúzzák magukat:

„Ünnepi tor, mulatás, kar-tánc e nedűnek a sarj;

ily gyönyörökre tanít, lám, fejedelmi borunk.

Üdvözlégy, Dionüszosz atyánk, koszorús borozóknak

híve, ki mindig elől jársz a vidám lakomán.”

(*Franyó Zoltán fordítása*)

A Dionüoszhoz kapcsolódó eseményeken való koszorúhasználatra Bakkhülidész is hivatkozik Iórói szőlő versenyben: „...világrahozta / Zeusztól Dionüoszot, / kit követ koszorús nép” (*Bede Anna fordítása*)

(48) *Bakkhülidész*: a szürakúszai Hierónhoz az olimpiai kocsiversenyen nyert diadalára ajánlott munkájában a zöld lombból készült koszorú a győztes jutalma:

„Mert büszke Győzelem kísérte a Szépség
futásukat Alpheosz elkanyergó
partján, hogy a Deinomenész szerencsés
sarja zöld babérkoszorút szerezzen.”

(*Kálnoky László fordítása*)

Vagy:

„...tavaly is őt koszorúzta babérral a gyászdal...”

(*Theokritosz: Szürakúszai nők az Adonisz-ünnepen*)

(49) A vegyes virágokból készült koszorúkban mindegyik növény illatos: az, hogy egy-egy virág azért kerülne be a koszorúba, mert „szép”, azaz van önálló díszítő értéke, nem tapasztalható. Például a bukolikus *Theokritosz* Kerényi Grácia által fordított *Aratóünnep* című versében három intenzív illóolaj-tartalmú növény szerepel. Ez indokolta teszi együttes alkalmazásukat, mert hiszen bár a kapor ernyős virágzata dekoratív, viszont sárgászöld és jellegtelen színű. Illatanyaga miatt régen ismert a gyógyászati és az étkezési alkalmazásban.

„És ama napra fejemre fűzért kötök én is, a rózsák,
illatozó kapor és hősín violák koszorúját...”

(50) „Jöttek azonnal a lányok: mind elhozta kezében
csokros kiskosarát s indultak a tengerig érő
parti mezőre, hová gyakran gyűlnek csapatostul,
örvendezve a rózsaszíromnak, a habshogásnak.”

(*Moszkhosz: Európe elrablása. Horváth István Károly fordítása*)

(51) „... soktemplomu, soknevű úrnőnk,
hálából ma ezért ünnepli a boldog Adoniszt. –
Ő, ez a szíromözön az ezüstfonatú kosarakban!
S Szíria fűszerei!...”

(52) L. pl. az i. e. 6. században élt kardalköltő *Bakkhülidész* *Az ifjak – Thészusz* (*Theokritosz: Szürakúszai nők az Adonisz-ünnepen. Szabó Lőrinc fordítása*) című versében a táncoló rózsafüzérral díszíti magát.

„...utána csatakos hajára
csodás fűzért fűzött:
csupa lila rózsá...”

(*Jánosy István fordítása*)

(53) „Füzérem már fején van. rajta peploszom
– meghal Kreón leánya...”

(*A gyermekgyilkos anyja. Kerényi Grácia fordítása*)

(54) Pl.: „...már hatodszor nyertek olajkoszorúkat / versenyeket, jutalomként. *Pindarosz: Az aigini Alkimedónnak birkózásban nyert diadalára. (Bede Anna fordítása)*”

(55) „... felhozták rózsáskarú Áoszt,
s újságolta nekem, hogy Delphisz másba szerelmes.
Másik nő keltette a vágyat benne, vagy ifjú,
azt nem tudja: csak annyit, hogy Delphisz keveretlen
itta a tiszteletére a színbort, majd kilopódzott,
feldíszíteni friss koszorúkkal a kedvese házat.”

(*Theokritosz: Férfibűvölő. Kerényi Grácia fordítása*)

(56) *Meleagrosz Esdekelő koszorúja* ilyen ajtóra akasztott üzenet! De akár *Aszklépiadész Könyörgés a koszorúhoz* című hatsorosa is, amelyben a fehér szírmok a beteljesedetlen, szüzi szerelmet hirdetik.

(57) *Xenophánész Asztali elegiája* például a bensőséges, baráti ünneplés ceremóniájához felsorolja a tisztaságot, az italhoz előkészített kelyheket és a keverőkben a bort, a feje való koszorút, az illatosítószereket és a füstölőszereket, az ételeket és a virágokkal feldíszített, istenek dicséretéhez szükséges asztali oltárt.

(58) „Nézd a sötét ibolyát, feketével cifra a jácint:
azt keresik mégis koszorúba a legszivesebben!”

(*Theokritosz: Aratómunkások. Meller Péter fordítása*)

(59) „...de hisz én se mondom újat
zengve Iszthmoszt, hol Poszeidón
győzni vitte jó Xenokratész lovait
s zeller-ágból font neki koszorút:
tűzze ragogyó homlokára:
így áldva e jólovú férfit...”

(*Pindarosz: Levél Thraszübiloszhoz. Jánosy István fordítása*)

(60) *Arostophanes* említi a athéni virágvásárt, ahol virágok és kosarak találhatnak vevőre.

- (61)majd hozták a medencét
 újra a szolgafiúk kezeinkhez
 és a szivárvány-krém-
 szappant, langyos vizet öntve,
 annyit, amennyi elég:
 s hoztak fénylő, puha-bolyhú
 gyapjú-kendőt is,
 ambrózia-illatu krémet
 s illatozó nefelejcs-koszorút.”
 (Philozenosz: *Lakoma. Horváth István Károly fordítása*)
- (62)édeshangu vidám fuvolák meg a lant szava
 szólt ott elkerülve, csivogtak a csöngetyűk,
 éles hangon a szűzek a szent dalokat velük
 zengték, s isteni hang, nevetés zaja szállt egész
 édig: és az utak sorain...
 csészék és keverő nagy edények...
 tömjén, mürrha, fahéj buja illata egybeszállt.”
 (Sapphó: *Hektór és Andromakhé lakodalma. Devecseri Gábor fordítása*)
- (63) Az elvesztett szerető fonnyadt, kései visszatérését Rhupniszosz a rózsza antropomorf jelentséseihez kapcsolja: a fiatalság mint virág, az aggság mint tövis (nyilvánvaló) ellentétpárja azóta is visszhangzik az európai művekben. *Késő!* címet viselő munkájának utolsó sora meglehetősen gúnyosan hangoztatja, ha már a régi szerelemben „Nem nyílt rózsza nekem; rút tövisét ne kínáld”, most, hogy már kihullt a a hajad.
- (64) SURÁNYI DEZSŐ: *Kerti növények regénye*. Mezőgazdasági Kiadó, Bp. 1985, 339. old.: HEINZ-MOHR, GORD-SOMMER, VOLKER: *Die Rose*. Eugen Diederichs Verlag, München 1988, 11. old.
- (65) *Anakreoni dalok: A rózsáról*. (Devecseri Gábor fordítása)
- (66) A. D. Godley szerint Aegea vagy Edessa (a mai Vodena) lehetett Midasz városa. – PHILLIPS, ROGER-RIX, MARTYN: *The Quest for the Rose*, i. m.
- (67) Hérodotosz, I. 14., valamint: VIII. 138.
- (68) Az biztos, hogy a babiloni parfümkészítők nők voltak, s az i. e. 2. évezredben már ismerték a vizes és az olajos extrahálást a parfümkészítésben. Az egyiptomiaknál azonban a papok végezték ezt a munkát, akik férfiak voltak. Például a cédrusolajat úgy nyerték, hogy a felaprított cédrusfát vízben főzték s az edény fölé puha gyapjút helyeztek. Az illóolajgúzokat felfogó gyapjút aztán kicsavarták. – BALÁZS LÓRÁNT-HRONSZKY IMRE-SAIN MÁRTON: *Kémia történeti ABC*. Tankönyvkiadó, Bp. 1981.
- Pedaniusz Dioszkoridész De materia medica* munkájában a kátránykészítést írja le ehhez hasonlóan.
- (69) =HEINZ-MOHR, GERD-SOMMER, VOLKER: *Die Rose*, i. m., 11. old.
- (70) =MAYER FERENC KOLOS: *Az orvostudomány története*, i. m., 79. old.
- (71) PEDANIOSZ DIOSZKORIDÉSZ: *De materia medica* I–III. M. Wellman, Berolini 1906–1914.